

KOSTEL SV. MARKA V MARKOVICÍCH U ŽLEBŮ: 1370 – BOD OBRATU

Dalibor Prix

Príspevek se soustředí na bližší poznání a hodnocení dochovaného presbytáře středočeského kostela sv. Marka v Markovicích u Žlebů (okres Kutná Hora). Navrhuje posun datování vzniku gotické stavby z první poloviny 14. století do doby kolem roku 1370, upřesňuje poznatky o úpravách a proměnách kostela od konce 18. do 20. století a přináší určení autorů novodobých změn. V závěru nabízí interpretaci nezvyklé podoby objektu, okolností výstavby a možné role držitelky patronátního práva urozené paní Anežky ze Žlebů.

Klíčová slova: Čechy – Markovice u Žlebů – architektura – kostel sv. Marka – středověk – 14. století

Church of St Mark in Markovice near Žleby: 1370 – A Tipping Point

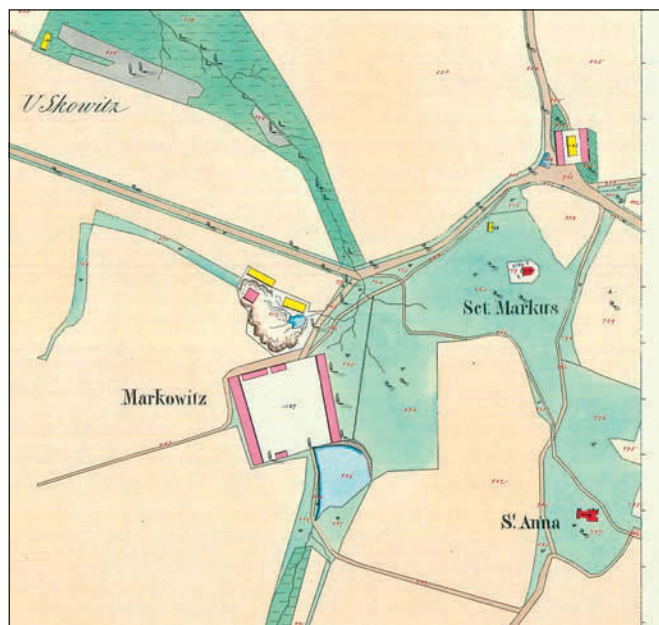
The article focuses on a closer understanding and evaluation of a presbytery that remained in the Central Bohemian Church of St Mark in Markovice near Žleby (Kutná Hora District). It suggests shifting the date of the Gothic structure's origin from the first half of the 14th century to the period around 1370, specifying the facts about the church's reconstructions and transformations from the late 18th to the 20th century, and focusing on those who made modern changes. In conclusion, it suggests an interpretation of the structure's uncommon appearance, the context of the construction, and the possible role of the holder of the right of a patronage – the noblewoman Agnes of Žleby.

Keywords: Bohemia – Markovice near Žleby – architecture – Church of St Mark – Middle Ages – 14th century

<https://doi.org/10.56112/psc.2023.2.01>

Dva kilometry západně od hradu Žleby – postupně budo-
vaného asi od poslední třetiny 13. století na vyvýšenině ze tří
stran obtékané řekou Doubravou a v 19. století přestavěného
v romantický zámek – nad plochou krajinu Středolabské tabu-
le vystupuje nenápadně návrší s vrcholem v nadmořské výšce
279 m. Lesní porost, který nahradil třeshňové sady z první po-
loviny 19. století,¹⁾ zakrývá pohledy na starý hřbitov vymezený
zdí a přístupný novogotickou branou od jihu.²⁾ Na nejvyšším
místě hřbitova se tyčí jednoduchý sálový kostel sv. Marka s po-
lygonálním závěrem na východě. Původně náležel k zaniklé vsi
Markovicím (okres Kutná Hora), na kterou upomíná jen tra-
diční pojmenování polohy, barokní zájezdní hostinec čp. 91
a hrstka písemných zpráv. Zatím přesně neznáme polohu stře-
dověkých Markovic, rozsah nebo počet tehdejších usedlostí,
ani dobu vzniku a později zániku.³⁾ Hypoteticky ji snad lze
hledat v blízkosti vody, v údolí Koudelovského potoka západ-
ně a jihozápadně od kostela, kde se dochoval pozdní barokní,
později přestavovaný hospodářský dvůr Markovice (čp. 93, 94
a 115).⁴⁾ (obr. 1) Podobně pouze odhadovat můžeme, že po-
čátky konstituované vsi spadaly kamsi do raného středověku,
snad do 11. nebo 12. století⁵⁾ a na hraně fantazie by se pohybo-
vala domněnka, že osada získala jméno po Markovi, probošto-
vi pražské katedrály působícímu kolem roku 1068.⁶⁾

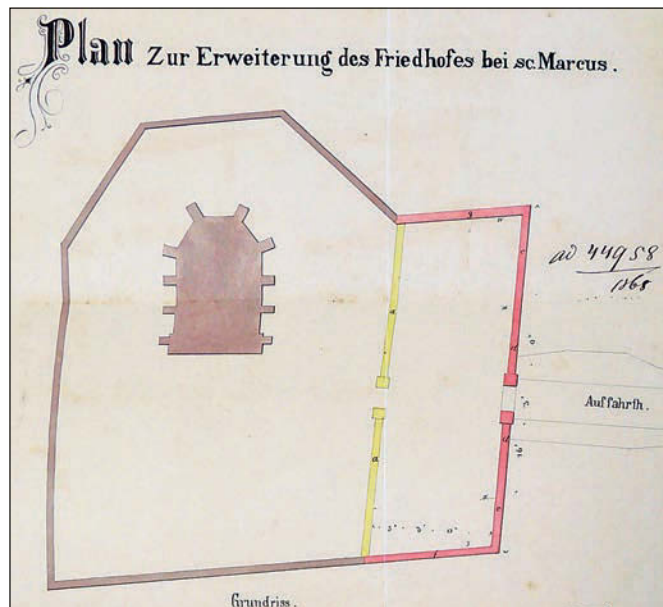
V neznámé době před rokem 1282 byl nad bývalými Mar-
kovicemi vystavěn kostel sv. Jiří. O jeho podobě zatím nic ne-
víme; na kvalifikovaný archeologický výzkum lokalita teprve
čeká. Známo je jen, že 22. října 1282 pražský biskup Tobiáš
z Benešova vydal v Praze listinu, v níž se souhlasem pražské
katedrální kapituly vyměnil s Jaroslavem, opatem benediktin-
ského kláštera v nedalekém Vilémově, dosud biskupský maje-
tek ve vsi Markovicích i s patronátním právem k markovické-
mu kostelu sv. Jiří (nevíme, jednalo-li se o celou ves nebo jen
její část) za Sulice položené jihovýchodně od Prahy.⁷⁾ Klášter
v krajině nad levým břehem Doubravy už vlastnil blízké Zehu-
by a možná i Biskupice⁸⁾ a když 20. listopadu 1284 po smrti či
odchodu dosavadního, jménem neznámého plebána prezen-
toval biskupu Tobiášovi jako nového faráře v Markovicích kně-
ze Čechy, požádal opat Jaroslav episkopa také o souhlas s tím, že
Čechovi a markovickému kostelu budou postoupeny desátky ze
Zehub pod podmínkou, že plebán bude každoročně odvádět
vilémovskému klášteru na svátek apoštolů sv. Petra a Pavla tři
libry vosku.⁹⁾

Obr. 1: Markovice (dnes katastrální území Žleby, okres Kutná Hora), výřez z císařského povinného otisku mapy stabilního katastru z roku 1838 (NA Praha, o. c. v pozn. 1).

Původ a doba vzniku kostela v Markovicích zajímaly lec-
koho již dříve.¹⁰⁾ Když 18. února 1808 žlebský děkan Joseph
Kratowchwil (působil v letech 1783–1827) sestavil inventář
žlebské farnosti, hned v úvodu odstavců věnovaných marko-
vickému komendátnímu kostelu střízlivě poznamenal, že není
známo, kterého roku byl kostel vystavěn. Připojil však na teh-
dejší dobu pozoruhodný postřeh, že podle „celkové struktury“
musí stavba náležet mezi nejstarší kostely ve farnosti.¹¹⁾ Vzápě-
tí rozvinul směs nesourodých a dílem nereálných informací.
Uvedl, že na klenbě kostela se nacházel letopočet 969¹²⁾ a že
se – podle nějaké poznámky údajně z archivu cisterciáckého
kláštera v Sedlci u Kutné Hory – vypráví, že kostel sv. Marka
nad Žleby byl kdysi proboštvstvím sedleckého kláštera.¹³⁾ V pří-
padě domnělého proboštvství se nejspíše jednalo o zmatenou
záměnu se špitálním kostelem Nanebevzetí Panny Marie pří-
mo ve Žlebech pod městečkem v ohybu řeky, kde 25. února

1377 bratři Markvart a Petr z Vartenberka a na Kosti dokončili fundaci paní Anežky ze Žlebů a u špitálu usadili cisterciáckého probošta a pět dalších řeholníků povolaných z vartenberského rodového kláštera v Hradišti nad Jizerou.¹⁴⁾ To ostatně děkan sám zmínil v pasáži o historii farního kostela ve Žlebech,

Obr. 2: Markovice, situační plán rozšíření hřbitova na jižní straně, Michael Schell, 1868, výřez (SOkA Kutná Hora, fond: PÚ Žleby, č. kart. 7, inv. č. 176).

třebaže opět s chybným připsáním sedleckému a nikoliv hradištskému mateřskému klášteru a s těžko ověřitelnou a dosti neurčitou historkou o tom, jak poté, co „heretici“ ovládli kostel v Markovicích, probošt přesídlil do Žlebů a tehdy tam byla vystavěna kaple, později povýšená na žlebský farní kostel Panny Marie.¹⁵⁾ Představa, jak se katolický cisterciácký probošt od kostela v Markovicích v květnu 1421 stěhuje přímo pod hrad čerstvě ovládnutý husity a svěřený nejprve kališníkovi Petru Zmrzlíkovi ze Svojšína a po jeho smrti 16. srpna 1421 politicky nespolehlivému Haškovi z Valdštejna,¹⁶⁾ působí nevěrohodně. Příběh tedy asi nelze situovat do časů začínajících husitských válek. A v první polovině 16. století, kdy panství získal protestant Kuneš Bohdanecký z Hodkova, za něhož byla roku 1540 ke kostelu Panny Marie ve Žlebech přenesena farní práva od kostela v Markovicích, zase nemůžeme počítat s tím, že by na dominiu po více než stovce let stále ještě působil cisterciácký probošt.¹⁷⁾

Naopak údaj o domnělém letopočtu 969 se na nějaký čas stal součástí lokální historie. V roce 1834 vikariátní inventář žlebské farnosti poznamenal, že donedávna bylo toto datum vidět na klenbě kostela v Markovicích, a tedy že kostel v roce 969 asi již stál.¹⁸⁾ Sdělení pak opsál i další inventář ze čtyřicátých let 19. století¹⁹⁾ a do publikované literatury je vnesl Kliment Čermák. Ten ovšem z neznámých důvodů rok 969 změnil nejprve za rok 982²⁰⁾ a později za datum 986.²¹⁾ Protože správnost čtení onoho letopočtu 969 nelze od roku 1829 ověřit (spekulativně by se mohlo jednat o chybnou interpretaci torza data 1464 nebo 1469, nemáme však jistotu, jestli to byl vůbec letopočet) a protože byl viditelný na klenbě, která pocházela nejdříve z renesančního nebo barokního období, ne-

Obr. 3: Markovice, kostel sv. Marka, celkový pohled od jihozápadu, okolo 1370 a mladší úpravy, stav 2023 (není-li uvedeno jinak, foto D. Prix).

Obr. 4: Markovice, kostel sv. Marka, pohled od jihu, stav 2019.

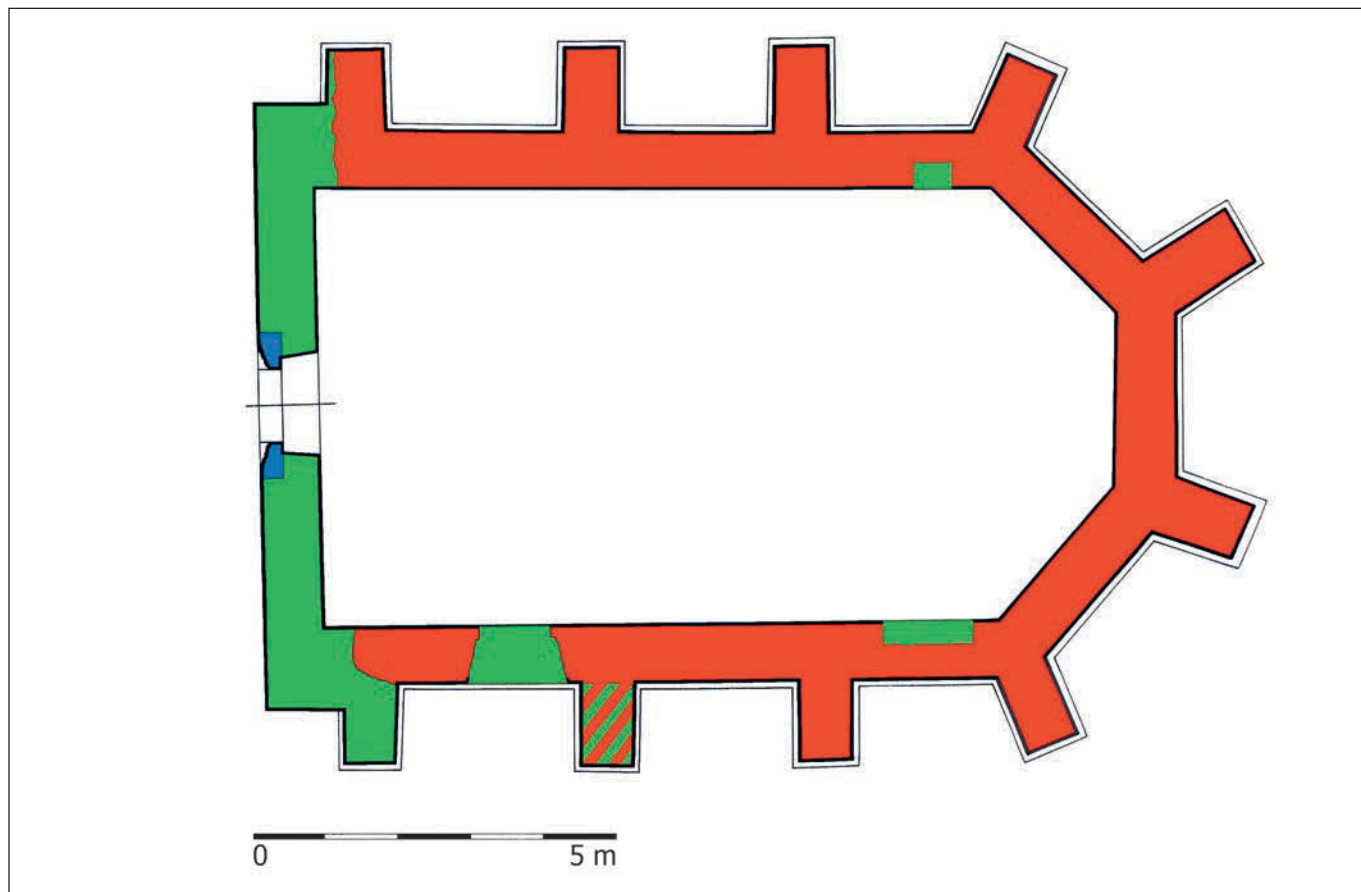
Ize z tohoto údaje seriózně vyvozovat závěry o konkrétní době výstavby původního kostela sv. Jiří v Markovicích již v 10. století.

Z relevantních středověkých písemností, z register papežských desátků, je dále známo, že farní kostel v Markovicích roku 1352 náležel ke kouřimskému arcijáhenství, v jeho rámci k čáslavskému děkanátu a pololetně byl povinen papežské komoře odvádět plat 18 grošů.²²⁾ To naznačuje středně velký farní obvod, či přesněji příjmy faráře odpovídající v Čáslavsku příjmům farností konstituovaných nejčastěji ještě před tzv. velkou kolonizací z 13. až 14. století. Z nepřímých indicií a mnohem pozdějších zpráv lze usuzovat, že farní okrsek v polovině 14. století obsáhl ves Markovice, městečko a ves Žleby, vsi Vrdu, Vinaře, Skovice, snad dvůr Trubky (v místech dnešní samoty Ksiny) a asi i Zehuby.²³⁾

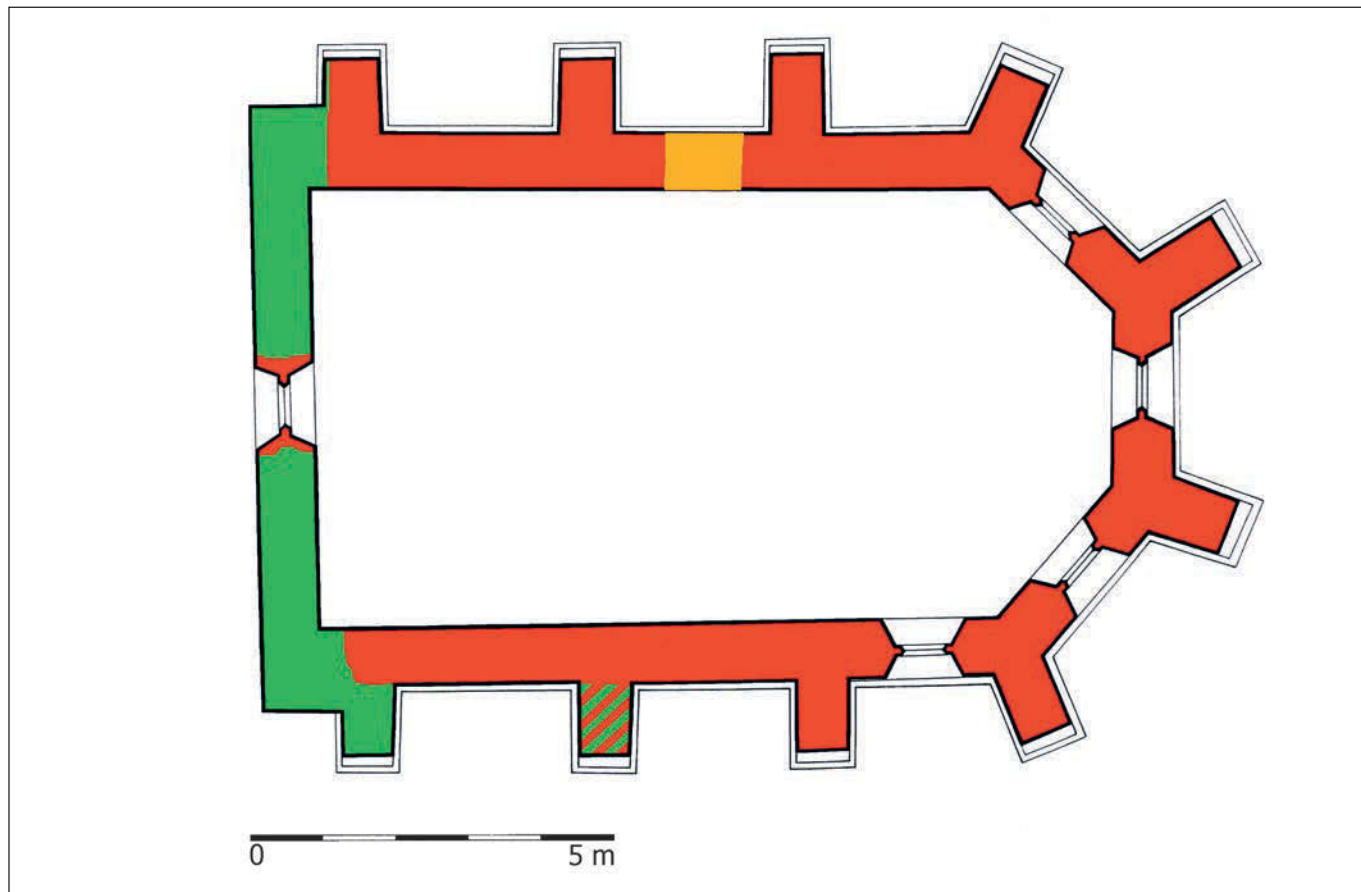
Původní kostel v Markovicích byl ve 14. století nahrazen částečně dochovaným středověkým objektem. Vlastně se jedná o jeho pouhé torzo – presbytář.²⁴⁾ (obr. 3, 4) Loď, dlouhá uvnitř asi 12 m, byla se svolením guberniálního úřadu zbořena v roce 1829.²⁵⁾ Současně byla stržena i kamenná věž s dřevěnou nástavbou přiléhající k lodi na straně, v jejímž přízemí se nacházela klenutá sakristie, podle starších popisů dosti prostorná.²⁶⁾ Stalo se tak navzdory skutečnosti, že – ačkoliv 7. května 1781 byla starobylá mešní fundace dotovaná baronem z Kaiserštejna částkou 100 zlatých přenesena z Markovic do Žlebů²⁷⁾ – ještě v roce 1790 byly jistě nemalým nákladem nově pokryty všechny střechy kostela sv. Marka, interiér vybílen a podle výnosu z 22. března 1784 se v něm čtyřikrát roč-

ně o tzv. suchých dnech konaly bohoslužby.²⁸⁾ Ale už přípis z 19. ledna 1824 konstatoval prudké zhoršení stavu kostela, zčásti zapříčiněné omezeným využíváním stavby a zanedbáním údržby. Sdělil, že poškozený kostel má špatné okenní rámy, zasklení oken je rozbito, šindelová střecha ve špatném stavu a klenba sakristie zcela provalená.²⁹⁾ Záměr zbořit loď s věží a ponechat pouze presbytář jako veřejnou kapli zachytil i další list z 18. listopadu 1827. Následně návrh demolice a zajištění zbytku stavby vypracoval auerspergský architekt Benedikt Škvor, který 10. ledna 1829 také signoval (*Benedikt Škvor Architekt*) rozpočet na související opravu hřbitovní zdi za 237 zlatých, 7 krejcarů a 25 haléřů a další rozpočet, revizovaný 10. března 1829 důchodním úředníkem Janetschkem, počítal také s opravou střechy ponechaného torza.³⁰⁾

Pozůstalý presbytář (od roku 1829 celý kostel) je podélnou budovou orientovanou k východu, zevně zpevněnou deseti opěráky s obdélným půdorysem. (obr. 5, 6) Ty vymezují původně zamýšlený vnitřní rozvrh ve dvě mělká, příčně položená pole a polygonální závěr tvořený pěti stranami vcelku pravidelného osmiúhelníku.³¹⁾ Starší popisy závěr nepřesně definovaly jako tři strany šestiúhelníku,³²⁾ či jen jako trojboký.³³⁾ To převzal i zatím nejlepší a nejpodrobnější zveřejněný popis z pera Karla Kibice mladšího, který si ovšem uvědomil, že základním konstruktivním obrazcem půdorysu závěru byl oktogón.³⁴⁾ (obr. 7) Opěráky presbytáře jsou poměrně masivní, převážně armované pískovcovými kvádry, jednou mírně odstupněné v úrovni spodních okrajů oken. Odstupnění kryjí na jižní a severní straně novověké cihly, jen u čtyř opěráků na hranách závěru se dochovaly značně zvětřelé nebo dílem

Obr. 5: Markovice, kostel sv. Marka, půdorys v úrovni vstupu. Červeně: dochované gotické zdivo; modře: přenesený renesanční portál; zeleně: zdivo z roku 1829; červeno-zeleně: zdivo nejisté doby vzniku (zaměření 2019, 2023; kresba D. Prix, 2023).

Obr. 6: Markovice, kostel sv. Marka, půdorys v úrovni oken. Červeně: dochované gotické zdivo; zeleně: zdivo z roku 1829; oranžově: zazdívka staršího otvoru z roku 1860; červeno-zeleně: zdivo nejisté doby vzniku (zaměření 2019, 2023; kresba D. Prix, 2023).

Obr. 7: Markovice, kostel sv. Marka, polygonální závěr presbytáře v pohledu od severovýchodu, stav 2023 (foto H. Prixová Dvorská).

Obr. 8: Markovice, kostel sv. Marka, detail odtesáním poškozené původní kamenné gotické římsy odstupnění opěráku na východojihoovýchodním nároží presbytáře, stav 2023.

Obr. 9: Markovice, kostel sv. Marka, sekundárně zazděný vstup v jižní zdi kostela, stav 2023 (foto H. Prixová Dvorská).

odtesané, prvotně strměji sklopené kamenné římsy. (obr. 8) Přibližně v úrovni nasazení lomených záklenků oken opěráky ukončují kamenné římsy s šikmou spodní stranou odlehčenou výžlabkem, na něž nasedají pultové stříšky. Tyto horní římsy jsou u všech opěráků jednotné. Cenné je přitom upozornění Karla Kibice na sekundární původ západních opěráků z 19. století.³⁵⁾ Protože oba jsou opatřeny shodnými římsami, je zřejmé, že vrcholy všech opěráků byly nově upraveny v roce 1829.³⁶⁾ Ve skutečnosti situace není tak jednoduchá, protože středověké armovací kvádry pískovce zůstaly zachovány také nad ústupkem západního opěráku na severní straně. U něj zpevňovaly ale jen severovýchodní hranu.³⁷⁾ V horní části pod novodobou krycí římsou, stejně jako pod ústupkem, byl tento opěrák přezděn v 19. století. S nezbytnou opatrností proto můžeme soudit, že v tělese novodobého opěráku se uchovalo torzo severovýchodního nároží středověké lodi. Karel Kibic zároveň zpochybnil gotické stání druhého opěráku na jižní straně (počítáno od západu), protože by kolidoval s jím předpokládanou jižní sakristií kostela.³⁸⁾ O ní ale z inventáře z roku 1808 víme, že se nacházela v přízemí věže při boku lodi.

Na údajnou jižní sakristii Karla Kibice upozornil dodatečně zazděný, segmentově završený průchod do presbytáře, na stavbě dodnes patrný.³⁹⁾ (obr. 9) Neomítnutá zazdívka kopíruje vnitřní obrys průchodu a je zjevné, že ostění portálu tohoto

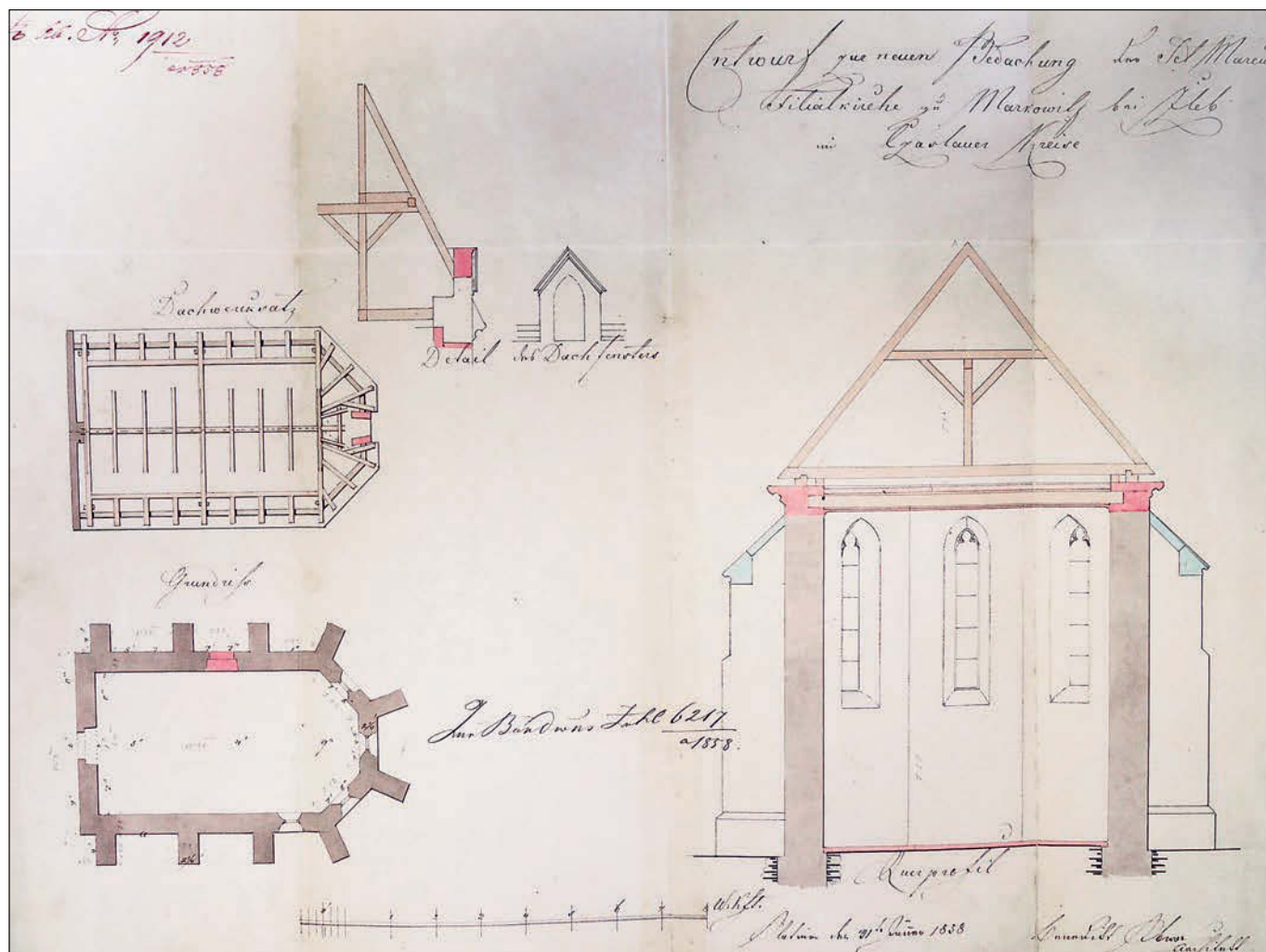
vstupu bylo osazeno v líci vnitřního zdiva presbytáře.⁴⁰⁾ Bez archeologického výzkumu a rozkrytí omítek není jasné, jestli se jednalo o vchod do nějaké kaple či přístavby jiného, neznámého účelu, ani zda tato přístavba na jihu presbytáře vznikla již ve středověku, anebo dodatečně v 16. až 18. století. Klára Benešová považovala tento otvor za samostatný přístup z exteriéru do presbytáře a spekulovala, že v něm byl původně osazen dnešní západní renesanční portál kostela.⁴¹⁾ Pokud v těchto místech skutečně v minulosti stála nějaká přístavba, musela být zbořena již před rokem 1808. Podle záznamů z roku 1808 a z 19. ledna 1824 víme, že tehdy otvor sloužil jako druhý vstup do kostela⁴²⁾ a kostel v těchto letech neměl žádné předsíně. Více může v budoucnu napovědět archeologie.

Dále lze poznamenat, že dochované kamenné krytí stříšek a horní římsy opěráků pocházejí až z opravy kostela v roce 1860. Plány a rozpočty opravy na základě souhlasu knížete Vincence Karla z Auerspergu z 30. prosince 1857 vypracoval osvědčený Benedikt Škvor a signoval 31. ledna 1858. (obr. 10) Ve Škvorově rozpočtu se v kolonce *Steinmetz-arbeit* nacházelo i vyčíslení nákladů nového pokrytí všech deseti starších opěráků. Opravy následně za 969 zlatých (celková částka činila 972 zlatých) realizoval na základě smlouvy o provedení díla z 2. dubna 1859 žlebský stavitel Michael Schell v kooperaci s tesařským mistrem Josefem Malým ze Žlebů.⁴³⁾

Kostel dnes osvětluje pět vysokých lomených, dosti rozměrných oken s oboustranně šikmo rozevřeným ostěním, sestaveným z pečlivě otesaných pískovcových kvádrů. Původní zasklení bylo osazeno do polodrážek kamenných vyžlabených ráků, v základcích vykreslujících jednoduché jeptiškové kružby. (obr. 11) Čtyři okna se nacházejí ve východní, severovýchodní, jihovýchodní a jižní zdi závěru, páté okno bylo druhotně přeneseno⁴⁴⁾ ze zaniklé lodi do osy novověké západní zdi,⁴⁵⁾ pod cihlový trojúhelný západní štít pocházející nejspíše z oprav v letech 1891–1892 žlebským stavitelem Emilem Schellem (Šelem).⁴⁶⁾ V ose štítu se nachází od osmdesátých let 20. století novorománská kamenná rozeta a na vrcholu stojí kamenný kříž z konce 19. století. Uprostřed západní zdi dole je osazen obdélný renesanční portál s půlkruhově završeným průchodem, přenesený sem zřejmě z původní zbourané lodi či spíše z věže. (obr. 12) Pochází přibližně ze čtyřicátých až padesátých let 16. století, jak naznačuje jeho zploštělá profilace, nenápadné přetínání již jen části profilu v horních i dolních koutech nebo zalomení profilace nad soklem. Mezi dva (dnes prázdné) přivrácené kolčí štíty ve cviklech portálu bylo druhotně v první polovině 19. století doplněno špatně čitelné datum obsahující ligaturu AM a dále římské číslice V XXX I, obvykle vykládané jako datum: 1531.⁴⁷⁾ Pocházel-li transferovaný renesanční portál opravdu z přízemí věže, znamenalo by to, že kamenná věž byla ke gotickému kostelu asi přistavěna dodatečně v době okolo roku 1550. Tedy, že původní gotický kostel buď sakristii neměl, anebo zprvu stála při jižním boku

presbytáře, jak se dohadoval Karel Kibic, a teprve v polovině 16. století byla její funkce přenesena do přízemí nové věže. Jednoznačný závěr v této otázce však zatím není možný. Západní zeď kostela vznikla v roce 1829, kdy bylo třeba uzavřít torzo ubouraného kostela a vytvořit jeho nové průčelí. Pokud se v literatuře objevuje jako datum výstavby západní zdi rok 1860,⁴⁸⁾ jedná se o odraz pouze větších oprav torza kostela na náklad knížete Vincence Karla z Auerspergu, jehož údajné iniciály zdobí sklolamalby ve vrcholech okenních jeptišek.⁴⁹⁾ Ostatně kolorované plány opravy od architekta Benedikta Škvora z ledna 1858 zachytily západní zeď již jako stojící.⁵⁰⁾ Sotva totiž lze akceptovat představu, že záměr využívat presbytář kostela sv. Marka jako veřejnou kapli (doložený pro léta 1824–1829) by ponechal torzo objektu bez západní zdi tak, aby do něj po tři desetiletí během bohoslužeb o prosincových a únorových suchých dnech přšelo, sněžilo a foukal vítr. V roce 1860 byla v omítce také vymodelována pseudogotická, zespodu vyžlabená snížená korunní římsa presbytáře, kterou Alžběta Birnbaurová pokládala za gotickou.⁵¹⁾ Stavbu kryje nový krov asi z let 1984–1986.⁵²⁾

Interiér je po opravách z osmdesátých let 20. století otevřen do novodobého jednoduchého hambalkového krovu. Ještě v roce 1981 se tu nacházel rovný, zespodu omítaný strop z roku 1860.⁵³⁾ Vnitřek svírají hladce omítnuté stěny procleněné pouze výše zmíněnou pěticí oken a přeneseným vstupním portálem. (obr. 13, 14) V prázdném prostoru se v závěru tyčí jen zděná oltární mensa s omítnutým stípes, na čele opatře-

Obr. 10: Markovice, kostel sv. Marka, plán oprav kostela se zakreslením nového krovu, stropu, vrcholových stříšek opěráků, zazdění otvoru v severní zdi a osazení nové koruny zdiva s novogotickou korunní římsou, Benedikt Škvor, 1858 (SOKA Kutná Hora, o. c. v pozn. 43).

Obr. 11: Markovice, kostel sv. Marka, jižní gotické okno závěru kostela, stav 2023.

Obr. 12: Markovice, kostel sv. Marka, renesanční portál asi z poloviny 16. století, roku 1829 přenesený do západní zdi kostela, stav 2023 (foto H. Prixová Dvorská).

ným vpadlým obdélným polem z počátku 20. století, v němž je v kruhu rytý kříž.⁵⁴⁾ Pod podlahou je obdélná, valeně sklenutá cihlová barokní krypta, otevřená 9. dubna 1884 a znovu v roce 1981.⁵⁵⁾ V západní části interiéru je umístěna vysoká polygonální mísa středověké pískovcové křtitelnice, která v roce 1808 stála na hřbitově před kostelem.⁵⁶⁾ (obr. 15) Prostý tvar sice nedovoluje přesnější určení, ale křtitelnice jistě není románská, jak se domníval Kliment Čermák. Náleží až gotickému kostelu, těžko však rozpoznat, jestli se jednalo o prvotní výstavbu gotické novostavby, anebo byla pro kostel pořízena třeba v 15. století.⁵⁷⁾ Stejně tak nevíme, jak konkrétně vypadal výklenkový sanktuář ve zdivu v „severním koutě“, zmíněný v roce 1808 a podle děkana Kratochvíleho dokazující starobylost kostela,⁵⁸⁾ a jestli vznikl už ve 14. nebo teprve v 15. století. V letech 1987–1989 byly znovu odkryty a Jaroslavem Altem restaurovány gotické nástěnné malby,⁵⁹⁾ známé z nálezů z let 1891–1892. Malby tehdy měly poněkud větší rozsah a některé figury či výjevy popsané Klimentem Čermákem dnes nejsou patrné.⁶⁰⁾ Protože jejich mimořádné ikonografii již byla věnována v literatuře kvalifikovaná pozornost,⁶¹⁾ zde postačí konstatování, že Čermákovu datování maleb zprvu do počátku 13. století,⁶²⁾ později do konce 13. věku⁶³⁾ a nakonec do počátku 14. století⁶⁴⁾ novější bádání přehodnotilo a shodlo se na jejich vzniku v době kolem roku 1380 nebo v osmdesátých letech 14. století.⁶⁵⁾ Torza gotické malované výzdoby, vykládané jako scény z legendy neurčené světice nebo světic,⁶⁶⁾ se dochovala pod

úrovni oken na východní, severovýchodní a jižní stěně. Mezi okny a nad nimi na východní, severovýchodní, jihovýchodní a v drobném útržku i na jižní stěně závěru byly restaurovány christologické náměty – Trůn Boží milosti, Bolestný Kristus s andělem, apoštolové, proroci, Mojžiš, sv. Jan Křtitel a další. Ostění oken si uchovála zbytky dekorativní výzdoby a obnažena zůstala i část konsekračních křížů.⁶⁷⁾ Při restaurování maleb se potvrdily některé dříve Čermákem jen popsané detaily středověké stavby. V koutech polygonálního závěru byly zjištěny svislé stopy po sekundárně odsekaných štíhlých pískovcových příporách neznámého profilu (šířka 10 cm), organicky zavázaných do zdiva a respektovaných gotickými malbami. (obr. 16) Nápadný, dnes omítnutý horizontální pás předělující malované omítky v úrovni parapetů oken odkazuje na Čermákovu konstatování, že interiér kostela v této výši původně obíhala vnitřní podokenní kamenná římsa, opět druhotně odtěsaná.⁶⁸⁾

Záhadou dlouho byla otázka domnělého zaniklého středověkého zaklenutí presbytáře. Alžběta Birnbaumová existenci gotických křížových kleneb připouštěla,⁶⁹⁾ Karel Kibic mladší – zatím v publikované literatuře jako jediný pozorněji se zamýšlející nad markovickým objektem – dokonce soudil, že klenbu „předpokládat musíme“ a vzápětí uvažoval o tom, že „se mohlo jednat o nízkou renesanční valenou klenbu“. Ale o stránku dále napsal, že presbytář „...původně byl klenut dvěma poli křížové klenby a paprscitým polem v závěru. Žebra spočívala na dlouhých příporách...“; přitom ovšem postřehl,

Obr. 13: Markovice, kostel sv. Marka, vnitřek, pohled k východu, stav 2023.

že „malby v horní části stěn jakoby vůbec nepočítaly s klenbou“.⁷⁰⁾ Jeho rozpačitému, vlastně vzájemně se vylučujícímu vyjádření se nelze divit, vezmeme-li v úvahu, že presbytář vnějšími opěráky naznačuje záměr užití dvou křížových kleneb a v závěru nejspíše paprscitého klenutí a že pod parapetní římsou se nachází zbytky klenebních přípor, ale výše nejsou po klenbě viditelné stopy. Situaci dále komplikuje sdělení z roku 1808, že před odbouráním lodi byl kostel „celý klenutý“.⁷¹⁾ Ale rozložení gotických nástěnných maleb plynule rozprostřených přes omítku zaoblené kouty závěru a původně sahajících po druhotně ubouranou korunu středověkého zdiva presbytáře vylučuje, že by malovaná výzdoba z doby okolo roku 1380 respektovala jakoukoliv myslitelnou gotickou zděnou klenbu. (obr. 17) Klenutí zmíněné v roce 1808 tedy nebylo původní gotickou konstrukcí, ale muselo být mladšího, snad renesančního či spíše až barokního původu z doby před rokem 1730. V dochovaném presbytáři se jednalo asi o lehčí bedněnou strukturu s půlkruhovým profilem, tedy nejspíše valenou klenbu s konchou v závěru, která přetínala a zaslepila vrcholy gotických oken.⁷²⁾ Nejspíše opět jen bedněné, omítané, podobně rozvržené klenutí bylo v presbytáři obnoveno v roce 1829 a vytrvalo zde do roku 1860.⁷³⁾ Úplnou jistotu v otázce kleneb presbytáře před rokem 1730 ale nemáme a zatím nezbývá, než se spokojit s konstatováním, že původně gotický presbytář ve středověku zaklenut nebyl a buď jej kryl strop, k němuž malby dosahovaly, případně do spodní části krovu vložená nepravá bedněná klenba, nasazená až na korunu zdiva,⁷⁴⁾ anebo se zde – méně pravděpodobně – dočasně otevíral průhled do krovu.

Nepřehlednou a zdánlivě nelogickou situaci v presbytáři kostela sv. Marka se teprve roku 2020 v náznaku pokusil vyložit Karel Kibic mladší v hesle věnovaném kostelu. V něm – podobně jako v roce 2010⁷⁵⁾ – zdůraznil velkorysý rozvrh presbytáře a jeho dimenze, poznamenal však, že není „jasné, zda klenba byla vůbec realizována“. Připojil úsudek o dvou etapách vzniku maleb uvnitř a znovu uvedl úvahu, že „prvotní, poměrně velkorysý záměr nebyl dotažen až do konce.“⁷⁶⁾ To je důležitý postřeh, ale důsledky, které z této úvahy vyvěrají, nebyly rozvinuty a rozostřené zůstaly také autorovy názory, kdy byl gotický kostel vystavěn. Ve druhé větě hesla gotickou novostavbu, která nahradila kostel připomenutý v roce 1282, jen obecně položil do celého 14. století, ale níže zmínil převzatou dataci maleb uvnitř presbytáře do doby kolem roku 1380. Přitom ve starším pojednání z roku 2010 se klonil k časovému vřazení stavby do první poloviny 14. století.⁷⁷⁾ Otázka přesnějšího datování výstavby kostela v Markovicích je však významná pro pokus o porozumění neobvyklé dochované podobě objektu.

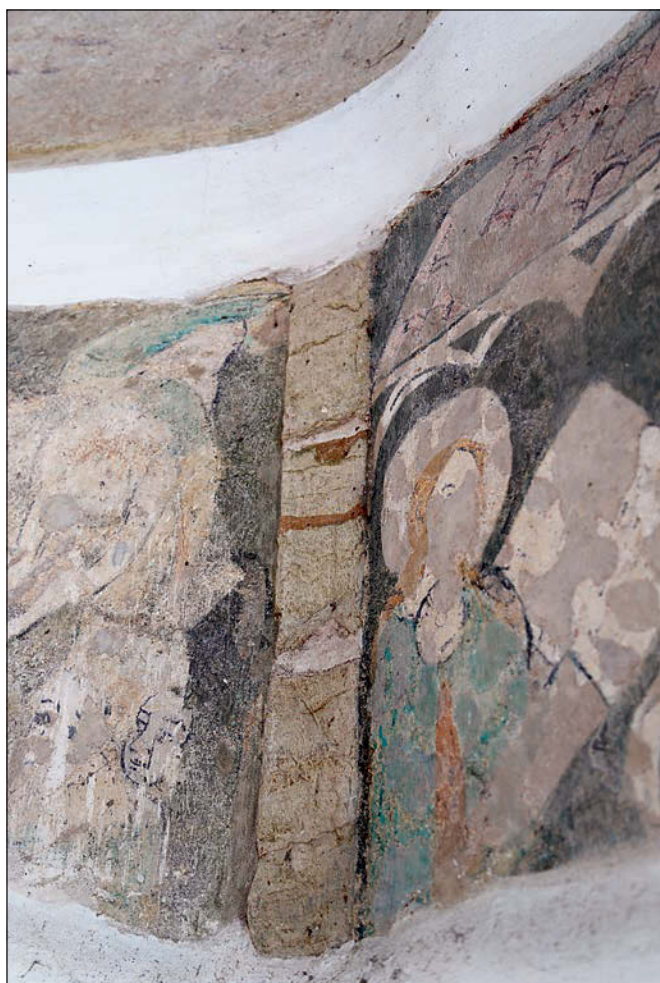
Děkan Joseph Kratochvíle na počátku 19. století jen obecně považoval stojící kostel za jeden z nejstarších v tehdejším žlebském farním obvodu.⁷⁸⁾ Topografové Jaroslav Schaller a Johann Gottfried Sommer se nevyjádřili, a tak teprve Kliment Čermák koncem 19. století formuloval konkrétnější názory. Nejprve dochovaný presbytář datoval do 14. století,⁷⁹⁾ po odkryvu nástěnných maleb ale usoudil, že ty pocházejí z počátku 13. století⁸⁰⁾ a obecně do 13. století následně položil i stavbu samu.⁸¹⁾ Nakonec časové zařazení zúžil na počátek 13. věku.⁸²⁾ Na dlouho rozhodující se stalo mínění Alžběty Birnbaumové,

Obr. 14: Markovice, kostel sv. Marka, interiér, pohled k západu, stav 2023 (foto H. Prixová Dvorská).

Obr. 15: Markovice, kostel sv. Marka, mísa gotické křtelnice, stav 2023 (foto H. Prixová Dvorská).

Obr. 16: Markovice, kostel sv. Marka, detail odsekané gotické přípory ve východoseverovýchodním koutě závěru respektované gotickými nástěnnými malbami z let okolo 1380–1390, stav 2023 (foto H. Prixová Dvorská).

že presbytář byl postaven na počátku 14. století.⁸³⁾ S výjimkou kolektivu vedeného Zdeňkem Wirthem, který stavbu označil jen povšechně za gotickou,⁸⁴⁾ většina následné literatury převzala názor Alžběty Birnbaumové.⁸⁵⁾ Podobně tomu bylo, když Karel Kibic v roce 2010 rozšířil datování stavby na celou první polovinu 14. století.⁸⁶⁾ Zároveň datování nástěnných maleb v interiéru do doby kolem roku 1380 nebo do let 1380–1390 tvoří *terminus ante quem* pro výstavbu presbytáře před zahájením prací na malované výzdobě.

Alžběta Birnbaumová svůj úsudek o stáří stavby opřela o „detaily oken a hlavní římsy“;⁸⁷⁾ nikdo další se v publikované literatuře o zdůvodnění navržené datace nepokusil. Pouze Klára Benešová z půdorysu, proporcí stavby, vysokých oken a Čermákových zmínek o odsekaných příporách vyvodila časové vřazení do první třetiny 14. století; její bádání však zůstalo nezveřejněno.⁸⁸⁾ Z výše nastíněného popisu stavby plyne, že korunní římsa v dochované podobě není původní. Na to poukazují nestředověké proporce profilu i její pokračování na západní průčelní zdi z roku 1829, podivně navázané na nepatrně užší presbytář. (obr. 18) Uvnitř je zjevné, že také hlavy některých postav na malbách v závěru v horní části nad okny chybí kvůli dodatečnému snížení středověké koruny zdíva, třebaže mohlo být jen minimální, v řádu dvou až tří desítek centimetrů.⁸⁹⁾ Více prostoru ke komparacím nabízí podoba středověkých oken, zjevně původních, když na jejich vnitřní šikmé špalety přesahují gotické nástěnné malby. Koncepce oken – s kružbou ve vrcholu lomených záklenků zjednodušenou na prostou jeptišku – jistě vychází ze starší tradice, v českých zemích a jejich nejbližším okolí sahající do sklonku 13. století. Podobná okna byla samozřejmě používána po celý zbytek středověku, zpočátku a ještě v druhé čtvrtině 14. století však měla jiný charakter. Na počátku 14. století dominovala velmi úzká, zato hodně vysoká okna, jejichž vnitřní světlost obvykle oscilovala kolem 15–25 cm podle výšky a celkové velikosti oken. Jejich jeptišky byly proto užší, strměji konstruované. Vyspělým příkladem takových oken z první čtvrtiny 14. století jsou otvory z jihu a severu prosvětlující přízemí obou západních věží farního kostela Panny Marie v královském městě Uničově na Moravě.⁹⁰⁾ Připomenout lze dále třeba okna kostela sv. Václava v Černochově na Lounsku z doby kolem roku 1340⁹¹⁾ a platí to ještě i pro poškozené okno lodi kostela v Nadslavi na Jičínsku asi z let 1344–1346.⁹²⁾ Od této starší varianty oken s jeptiškou ve vrcholu z první poloviny 14. století se okna presbytáře v Markovicích zřetelně odlišují. Jejich vnitřní světlost kolísá okolo 50–52 cm. V kategorii venkovských kostelů v českých zemích patří k vůbec nejširším oknům bez vyztužení zasklení středním kamenným prutem podepírajícím kružbový obrazec ve vrcholu.⁹³⁾ K tomu musíme připočítat široce rozevřená ostění z pečlivě tesaných pískovcových, dobře skládaných kvádrů, která vykreslují vnější obrys okenních otvorů, završený měkce lomenou křivkou. Jednoduchá markovická okna, včetně jejich ostění, jsou tak celkovou velikostí srovnatelná s řadou dvoudráhových kružbových oken farních kostelů českého, moravského nebo slezského venkova.⁹⁴⁾ Relativně značné šířce oken a tušené pozdější době vzniku také odpovídá odlišný způsob konstruování vrcholových jeptišek. V Markovicích není obvyklý dole otevřený pravidelný trojlist, ale spodní část jeptišek vykresluje téměř úplný půlkruh, ve vrcholu přerušený jen úzkou mezerou, kterou do něj proniká nápadně drobnější, mandorlově formovaný vrcholový lalok. Přerušený půlkruh spodní části markovických jeptiškových kružeb v principu připomene půlkruhové záklenky, které v nové kvalitě v době kolem let 1363–1365 rehabilitoval Petr Parléř např. v portálu do kaple sv. Václava v pražské katedrále sv. Víta nebo v konstrukci katedrální jižní předsíně, tzv. Zlaté brány.⁹⁵⁾ Zkrátka: celková podoba oken v Markovicích je nesořadná s obdobnými okny z počátku nebo z první poloviny

Obr. 17: Markovice, kostel sv. Marka, závěr presbytáře s nástěnnými malbami asi z let 1380–1390, jejichž rozložení vylučuje existenci gotické klenby, stav 2023 (foto H. Prixová Dvorská).

Obr. 18: Markovice, kostel sv. Marka, detail korunní římsy při jihozápadním nároží kostela, stav 2023.

14. století a mnohem více připomene jiná okna pozdní doby císaře Karla IV. z šedesátých až osmdesátých let 14. století.⁹⁶⁾ Za návrhem oken v Markovicích musíme hledat sice anonymního, ale zkušeného stavitele, dobře se orientujícího v tehdy nejmódnější architektuře. Široká plochá ostění z tesaných kvádrů známe třeba z oken kostela sv. Jana Křtitele ve Staré (dnes Starých Hradech, okres Jičín), podobných celkovým tvarem. Kostel ve Staré byl postaven krátce před rokem 1380 pro bratra prvního pražského arcibiskupa Arnošta, pana Viléma z Pardubic a ze Staré.⁹⁷⁾ Na Čáslavsku Markovicím nejpodobnější dochovaná, jen menší a přiměřeně nižší výšce presbytáře kratší okna kostela sv. Bonifáce v Lochách ostatně datoval nověji Karel Kibic do třetí čtvrtiny 14. století.⁹⁸⁾ Okna v Lochách se ale od Markovic poněkud odlišují, např. tím, že jejich kružby jsou posunuty k vnějšímu líci zdiva. (obr. 19) S přihlédnutím k profilu tamních klenebních vyžlabených žeber s úzkým čelem a k vysoko nasazené asymetrické profilaci severního portálu byl kostel sv. Bonifáce vystavěn nejdříve v pozdních šedesátých letech 14. století nebo až kolem přelomu třetí a poslední čtvrtiny 14. století.⁹⁹⁾

Zmíněné analogie, třebaže nikoliv těsné, posouvají výstavbu presbytáře kostela v Markovicích spíše do pozdní třetí čtvrtiny 14. století, než aby potvrzovaly jeho vznik počátkem 14. věku nebo před rokem 1350. S tím koresponduje také Karlem Kibicem uvedené relativně slabé zdivo kostela (85–89 cm), u něhož autor podotkl, že odpovídá zkušenému staviteli,¹⁰⁰⁾ stejně jako nápadná výška štíhlé stavby. V rámci venkovských farních kostelů v Čechách se totiž s relativně slabším obvodovým zdivem o síle menší než 95 cm setkáváme častěji teprve ve druhé polovině 14. a v 15. století.¹⁰¹⁾ Přičteme-li k tomu nápadnou délku a celkový rozvrh presbytáře venkovského kostela o dvou obdélných polích a pětibokém závěru, zbytky subtilních přípor prvotně plánované klenby nebo zaniklou vnitřní průběžnou podokenní římsu,¹⁰²⁾ je zřejmé, že kostel sv. Jiří v Markovicích byl projektován jako stavba, která nemá známé obdoby mezi vesnickými farními kostely nejen na vlastním Čáslavsku, ale ani na Kutnohorskou a Českobrod-

sku.¹⁰³⁾ Pokud se s podobně rozvrženými velkými presbytáři venkovských kostelů v Čechách setkáváme – např. v Hoře sv. Václava, Hoštce, Horšově, Charvatcích –, vesměs se jedná o stavby z druhé poloviny šedesátých let 14. století, anebo ještě mladší.¹⁰⁴⁾

Velkorysý rozvrh presbytáře, relikty odtesaných koutových přípor uvnitř, parapetní kamenná římsa, elegantní, třebaže jednoduchá okna i výška stavby v souhrnu činí z kostela v Markovicích mezi vesnickými kostely na Čáslavsku i v širší oblasti východní části středních a přilehlých končinách východních Čech nikoliv běžnou, ale náročně koncipovanou stavbu.¹⁰⁵⁾ To je v příkrém rozporu jak s absencí odpovídající gotické klenby nebo alespoň stop po ní, tak s tím, že nad parapetní římsou už žádné přípory nejsou a ve středověku ani nebyly. Interiér od římsy nahoru jako by patřil jinému světu, jak si všiml v publikované literatuře zatím jen Karel Kibic.¹⁰⁶⁾ Vyjdeme-li z jeho postřehu a skutečnosti, že kostel byl stavěn až v pozdní třetí čtvrtině 14. století, můžeme se pokusit o výklad anomální situace.

Asi v druhé čtvrtině 13. století upevnil své majetky a postavení východně od Čáslavi v širokém úvalu na středním toku Doubravy pod strmým hřebenem Železných hor vlivný rod Ronovců, pyšníci se erbem zkřížených ostrvů na zlatém štítě.¹⁰⁷⁾ Možná již Smil z Lichtenburka († 1269), nejpozději jeho nejstarší syn Jindřich († 1296) zde ve farnosti staršího kostela sv. Jiří v Markovicích, ale na svém majetku v jejich těsném východním sousedství, začali stavět hrad Žleby, poprvé v dochovaných písemnostech nepřímo zmíněný 16. června 1289¹⁰⁸⁾ a znovu třeba 28. dubna 1297.¹⁰⁹⁾ Hrad ležel na hraně velkého lichtenburského panství na Čáslavsku a zpočátku jej na západě a jihu svíraly majetky benediktinského kláštera ve Vilémově, k nimž od roku 1282 náležely i Markovice s kostelem.¹¹⁰⁾ Ambiciózní Ronovci proto počátkem 14. století začali vyvíjet tlak na rozšíření a scelení žlebské domény. Využili finanční tísně kláštera a 6. června 1327 za 210 hřiven grošů od něj odkoupili jižně položené Zehuby.¹¹¹⁾ Majitelem Žlebů byl tehdy mladý

Hynek z Lichtenburka na Žlebech, který se před 18. únorem 1335 oženil s Anežkou, dcerou Viléma z Landštejna.¹¹²⁾ Bohatý pán provozoval pružnou majetkovou politiku. Již před 26. prosincem 1335 se zbavil vzdáleného hradu Házmburku s příslušným zbožím¹¹³⁾ a výměnou za Ronovec s okolním zbožím a s doly od krále Jana Lucemburského získal před 1. zářím 1345 blíže položený hrad Poděbrady s příslušným dominiem.¹¹⁴⁾ Patrně kolem roku 1327, respektive před svou smrtí, se neznámým způsobem uvázal také v držení Markovic, a to zřejmě včetně patronátního práva ke kostelu sv. Jiří.¹¹⁵⁾ Hynek tím získal kontrolu nad farním kostelem, do jehož církevního obvodu příslušel jak sídelní hrad Žleby, tak městečko pod jeho rezidencí. S potřebnou opatrností lze soudit, že Hynek mohl Markovice ovládnout již před polovinou roku 1334, kdy potřeboval pro novomanželku Anežku zajistit věnnou zástavu. Z pozdější zmínky totiž víme, že Markovice byly součástí Anežčiny věna. V majetku žlebských Lichtenburků byla ves doložena 29. února 1352.¹¹⁶⁾ Část literatury sice měla za to, že klášter ve Vilémově patronátní právo k markovickému kostelu vyměnil se žlebskou vrchností za patronát kostela sv. Markéty v Lučici teprve kolem roku 1366¹¹⁷⁾ nebo přímo v roce 1366,¹¹⁸⁾ dochované písemnosti ovšem nic takového explicitně nesdělují. Naopak se zdá, že patronát v Lučici držela Anežka po polovině 14. století nezávisle na svém věnu a klášteře ve Vilémově jej buď odkázala v posledních týdnech svého života, nebo jej benediktini nabyli až po Anežčině smrti.¹¹⁹⁾

Na podzim 1351, dne 2. listopadu, pan Hynek ze Žlebě zemřel.¹²⁰⁾ Zpráva se roznesla rychlostí blesku. Už 6. listopadu 1351 to věděl král Karel IV. pobývajícím tehdy ve Vratislavi.¹²¹⁾ Protože Hynek zemřel bez mužských potomků,¹²²⁾ okamžitě se rozpoutal kolotoč jednání o jeho dědictví. Zmíněného 6. listopadu 1351 si Hynkův zeť Boček z Kunštátu vyžádal od krále poděbradské panství a panovník mu je potvrdil jako ušlechtilé léno tak, jak je držel zesnulý pan Hynek.¹²³⁾ Další konfirmaci si Boček od Karla IV. vyprosil 4. ledna 1352 na Krivoklátě¹²⁴⁾ a 11. května 1352 si držbu Poděbrad nechal potvrdit i královým bratrem, moravským markrabětem Janem Jindřichem.¹²⁵⁾ Jan Urban nabídl výklad v tom smyslu, že Hynek s vládařem cíleně předjednal Bočkovo nástupnictví na Poděbradech kvůli tomu, že neměl syny a Boček byl manželem Hynkovy dcery Elišky.¹²⁶⁾ O nárocích nejstarší Hynkovy dcery Markéty, manželky Henslina z Házmburku a z Třemšína, není nic známo; snad její věno bylo vyrovnáno již za Hynkova života. Markéta totiž nevznesla žádné požadavky ani po smrti manžela a roku 1361 se odebrala do českokrumlovského kláštera klarisek, kde před 28. únorem 1367 bratři z Rožmberka pořídili za 100 kop grošů z jejího věna pro klášter plat ze vsi Dudova u Bechyně.¹²⁷⁾ Nejmladší dcera Anežka podle všeho byla v okamžiku otcovy smrti ještě svobodná a měla nárok na třetinový podíl z třetiny otcova jmění. Naživu byla i Hynkova manželka, vdova Anežka z Landštejna. Ta sice měla pojištěno věno na panství, ale v rámci udržení žlebského dominia se dohodla s dcerou Anežkou, která se v její prospěch po poradě s poručníky („přáteli“) vzdala svého podílu. Anežka z Landštejna si vzápětí 29. února 1352 obezřetně vyžádala uznání tohoto sceleného majetku, který zahrnoval i Markovice, od krále Karla IV.¹²⁸⁾

Cílevědomá vdova tak upevnila svou pozici a hodlala věnný majetek udržet. Situace však pro ni jistě nebyla jednoduchá a Anežka potřebovala hotovost. Zároveň Karel IV., zatím v Římě korunovaný na císaře, nepouštěl ze zřetele nároky královské komory na důležité hradní panství, které ovládala stárnoucí vdova. Další vyjednávání proto počátkem léta 1356 vyústila v dohodu, na jejímž základě se Žleby s dominiem staly *de iure* královským hradem. Dne 29. června 1356 Anežka vyhledala panovníka v Poličce a uzavřela s ním smlouvu, podle níž měl Karel IV. vyplatit Anežce 3 300 kop pražských grošů za panství, ale ta si je směla ponechat do konce života. Císař

Obr. 19: Lochy (okres Kutná Hora), kostel sv. Bonifáce, jihovčochodní okno presbytáře, okolo 1370–1380, stav 2023.

tak docílil závislosti žlebského panství a pojistil si do budoucna, že nebude nekontrolovaně převedeno na třetí osobu.¹²⁹⁾ V dohodě byly sjednány nejen podmínky fungování dominia, např. týkající se hospodaření v lesích, ale purkrabí hradu Žleby měli být jmenováni až s panovníkovým svolením a byli zavázáni císaři ponechat mu hrad „otevřený“.¹³⁰⁾ Nejspíše s císařovým souhlasem se purkrabím na Žlebech následně stal Modliboh z Heřmanic, příslušník věrné klientely Hynka ze Žlebě a paní Anežky, doložený 15. července 1362 souběžně jako sudí čáslavského kraje.¹³¹⁾

Paní Anežka z Landštejna po roce 1356 spravovala panství podobně, jako dříve před jeho prodejem císaři. Do soudobé politiky se nemíchala a také sotva – jako žena – by tehdy mohla. Proto o posledních letech jejího života máme jen málo zpráv. Mimo jiné zodpovědně představovala arcibiskupským úředníkům podle svého uvážení vhodné kandidáty na úlohu plebánů kostelů, k nimž disponovala podacím právem.¹³²⁾ Dlouho, až do podzimu 1366, byla spokojená s duchovními službami markovického faráře Jakuba. Když Jakub zemřel, domluvila se s Martinem z Ústí, kterého sama těsně před 29. říjnem 1362 navrhla jako plebána do Lučic,¹³³⁾ aby se ujal fary v Markovicích. Konzistoř jejich přání vyhověla 15. listopadu 1366.¹³⁴⁾ S plebánem Martinem do dějin markovického kostela vstoupila důležitá osoba, která měla v kooperaci s paní Anežkou velký vliv na vzhled objektu. Martin působil v Markovicích mnoho let a můžeme s ním spojit také vznik malířské výzdoby uvnitř presbytáře.¹³⁵⁾ Její nevšední ikonografická koncepce prozrazuje Martinův široký rozhled. Teprve 9. dubna 1397 se před pražskou konzistoř dostavil Martin ze Stříbra, kanovník kostela sv. Apolináře v Praze na Novém Městě, a úředníkům arcibiskupství jako pověřený zástupce markovického faráře sdělil, že Martin (z Ústí) se pro svůj vysoký věk vzdal úřadu plebána kostela sv. Jiří v Markovicích. Kanovník zároveň tlumočil jeho prosbu, aby směl být do své smrti udržován z výnosu markovického benefícia.¹³⁶⁾ Konzistoř svolila a vyhlásila markovický kostel za uprázdněné obročí, o němž se vzápětí roz-

poutal spor. Z něj nakonec vyšel vítězně kněz Karel, syn Heršův, urozeného původu,¹³⁷⁾ působící jako farář v Markovicích doloženě ještě 2. října 1406 a 3. ledna 1408.¹³⁸⁾

Na sklonku života paní Anežka ze Žlebů v duchu doby obrátila pozornost ke zbožným záležitostem. Dokládá to listina z 6. července 1370, kterou zřídila v městečku Žlebech pod svým sídelním hradem špitál zasvěcený Panně Marii. V něm z výnosů vsi Zehub ve výši 22 hřiven grošů ročně mělo být vydržováno 12 chudých nemocných osob. K věnu nové fundace přidala i příjmy ze sedmi lánů polností u poplužního dvora Trubky, kdysi stávajícího v prostoru dnešních Ksin. Nejen symbolický počet špitálních chovanců, ale přímo donátorčina slova v úvodu, že tak činí pro spásu své duše a duší svých rodičů,¹³⁹⁾ naznačují, že paní žlebského hradu myslela na svou památku a zajištění naděje na spasení při Posledním soudu. V dokumentu upřesnila, že faráři (Martinovi v Markovicích) dává lán polí, příslušný ke dvoru Trubky a sousedící s rolemi, které tam markovičtí faráři drželi již dříve. Plebán a jeho nástupci za to byli povinni slavit ve špitální kapli každý den mše, nebo zajistit jejich konání, poskytovat potřebné svátosti nemocným a zabezpečit duchovní správu špitálu. Správou temporálií špitálu měl být pověřen bohabojný a počestný laik, kterého měli vybrat arcijáhen nebo časlavský děkan v kooperaci s městskou radou ve Žlebech. Jim měl také každoročně 15. dubna vykázat vyúčtování provozu špitálu. K povinnostem rektora špitálu náleželo i hmotné zajištění zádušních slavností pro spásu duší Anežčina otce Viléma z Landštejna, její matky Alžběty, Anežčina zesnulého manžela Hynka ze Žlebů a Anežčiných sourozenců Alžběty a Jana z Landštejna, pražského kanovníka. Zádušní obřady se zpívanou a čtenou mší se měly konat čtyřikrát ročně, vždy ve čtvrtek o suchých dnech, a správce špitálu měl zabezpečit i pohoštění pro 30 kněží (jak plebánů, tak vikářů) účastnících se zádušních slavností. Z nich každý měl – kromě jídla – obdržet po jednom groši. Již 12. července 1370 Anežčinu fundaci potvrdil pražský arcibiskup Jan Očko z Vlašimi.¹⁴⁰⁾

Paní Anežka nepochybně také v létě 1370 neprodleně zahájila stavbu špitálu a kaple, ta však příliš nepokročila, když zbožná zakladatelka po 12. červenci 1370 zemřela. Hrad Žleby s panstvím podle smlouvy z roku 1356 připadl císaři. Karel IV. ale neměl valný zájem o rozestavěný areál, do něhož by musel investovat. Hrad s dominiem brzy, jistě před koncem roku 1376, postoupil svým věrným dvořanům Markvartovi a Petrovi z Vartenberka a na Kosti.¹⁴¹⁾ Markvart s Petrem tedy museli stavbu dokončit na své náklady, jak připomněli v listině z 1. února 1377 vydané na žlebském hradě.¹⁴²⁾ Protože jejich zásluhy o dokončení Anežčina záměru přibližně v letech 1374–1376 byly velké a nepopíratelné, mohli si bratři nárokovat právo pozměnit některá původní ustanovení obsažená v listině zakladatelky z léta 1370. Asi nejnapadnější změnou tu bylo, že duchovních povinností o špitál zprostili markovického faráře Martina a naopak k jejich plnění povolali šest cisterciáckých profesů z vartenberského rodového kláštera v Hradišti nad Jizerou, z nichž jeden měl působit jako probošt.¹⁴³⁾ V jeho rukou se také měla soustředit správa jak špitálních spirituálií, tak temporálií. Organizaci špitálního provozu tím zjednodušili, přičemž ze hry vyřadili také laického rektora, a tedy i žlebskou městskou radu a arcijáhna či časlavského děkana. Arcibiskup Jan Očko na to přistoupil a z obnovené fundace znovu učinil církevní obročí konfirmační listinou vydanou v Praze 25. února 1377.¹⁴⁴⁾ K památce na paní Anežku, jejího manžela Hynka ze Žlebů a její předky i příbuzné pak oba Vartenberkové přidali zádušní obřady za své rodiče, tedy Beneše z Vartenberka na Kosti a Elišku. Nezapomněli ani na své následovníky a vůbec všechny zakladatele, ochránce a patronátní pány špitálu.¹⁴⁵⁾ I když se původní stavba Anežčina špitálu nedochovala a nemáme o ní žádné informace, lze důvodně odhadovat, že špitál zaujal přibližně polohu renesančního farního kostela Naroze-

ní Panny Marie v ohybu řeky Doubravy pod jádrem městečka. Tomu by napovídalo jak umístění v blízkosti zdroje vody, městské brány a mimo kompaktní zástavbu,¹⁴⁶⁾ charakteristické pro středověké špitály obecně, tak i zasvěcení Panně Marii a snad též zmatená tradice z počátku 19. století (viz výše).

Zběžná odbočka k založení špitálu ve Žlebech paní Anežkou prozrazuje, že v závěru života paní žlebského hradu zahájila, ale nedokončila pozoruhodnou fundační aktivitu. V jejich plánech z roku 1370 přitom měl hrát závažnou roli markovický plebán Martin. I když následní držitelé hradu, Vartenberkové, výstavbu špitálu dokončili, v jejich představách již pro faráře Martina nebylo místa, stejně jako se v listině z 1. února 1377 už ani náznakem nevrátili k Anežčinu záměru darovat mu lán polí u dvora Trubky. To vše indikuje pronikavou změnu poměrů na panství. I když dokumenty z let 1370 a 1377 se nikterak nezmiňují o kostele sv. Jiří v Markovicích, přece jen povšechná charakteristika dění kolem založení a dokončení špitálu ve Žlebech dosti připomene stavební situaci markovického kostela, kterou zrcadlí jeho podoba. Velkoryse rozvržená rozměrná stavba – plánovaná s dlouhým, pětibocí uzavřeným presbytářem, uvnitř se zamýšleným zaklenutím neseným složitějším a honosným systémem klenebních přípor v kombinaci s vnitřní profilovanou podokenní římsou a zmizelým sanktuářem – by dobře odpovídala iniciativě ambiciózní paní Anežky, mající zájem vybudovat významnou sakrální stavbu na svou památku a jako své pohřební místo. A to v kooperaci s oblíbeným farářem žlebské paní, Martinem, jehož vdova hodlala zapojit také do svého dalšího podniku přímo ve Žlebech. Ohledy na faráře, místní starobylou církevní tradici a snad i na pravděpodobné místo posledního odpočinku jejího chotě, Hynka z Lichtenburka a Žlebů, asi Anežku vedly k respektu k instituci markovického kostela a k tomu, že místo špitální kaple nezaložila nový farní kostel přímo ve Žlebech v těsnější blízkosti hradu.

Novostavba kostela v Markovicích však dosáhla výše zhruba 3,5 m, když paní Anežka zemřela a došlo k razantní změně. Dokončena byla bez přípor i bez kleneb, pouze v nejušpornějších formách a enormně ochuzený vnitřní vzhled presbytáře až dodatečně vylepšily nástěnné malby asi z doby, kdy panství drželi Markvart a Petr z Vartenberka na Kosti, anebo možná až z časů, kdy již Markvartovi z Vartenberka († 21. června 1392 krátce po propuštění z vězení) hrad i panství silou odňal český a římský král Václav IV.¹⁴⁷⁾ Ačkoliv pro uvedenou hypotézu nemáme k dispozici žádné jednoznačné svědectví písemných pramenů ani exaktní hmotné důkazy, např. dendrochronologickou dataci nějakých zbytků dřev použitých při stavbě, souhrnu nepřímých indicií, které poskytuje stavba sama, i interpretaci vnějších historických souvislostí se prozatím zdá nejlépe odpovídat navržený výklad. Jeho platnost může v budoucnu potvrdit, korigovat nebo i vyvrátit zejména archeologický výzkum, který nezastavěná plocha zaniklé lodi, východní část presbytáře¹⁴⁸⁾ a těsné okolí kostela nevylučují. Pomoci by mohl snad i pečlivý a moderními technologickými postupy zdokumentovaný budoucí operativní průzkum situací pod interiérovými i vnějšími novodobými omítkami. A pokud byl na konci názvu tohoto příspěvku převzat název působivé knihy Klause Manna,¹⁴⁹⁾ potom je třeba zdůraznit, že s fascinující literární společenskou freskou slavného německého spisovatele výše předložené řádky nemají společného nic více než to, že některé události se jeví zřetelnějšími a srozumitelnějšími teprve s časovým odstupem ve zpětném pohledu. Věřím proto, že zvláštní podobě torza kostela v Markovicích u Žlebů mohou budoucí badatelé rozumět stále lépe s tím, jak se budou prohlubovat dosažené poznatky o objektu a jak se bude zvětšovat časový odstup mezi vznikem stavby a jejich současností.

PhDr. Dalibor Prix (prix@udu.cas)

Ústav dějin umění AV ČR v.v.i., Husova 4, Praha 1

PRAMENY A LITERATURA

Nevydané prameny

- NA Praha, fond: Stabilní katastr Čech – Žleby, indikační skica mapy stabilního katastru, sign. CAS08018380.
- Státní oblastní archiv Praha – Státní okresní archiv Kutná Hora, fond: Farní úřad Žleby, inv. č. 8, č. knihy 1 (*Liber memorabilium Parochiae Žlebensis Ab Annum 1730*).
- Státní oblastní archiv Praha – Státní okresní archiv Kutná Hora, fond: Farní úřad Žleby, inv. č. 40, č. knihy 33 (inventáře farního kostela ve Žlebech a filiálních kostelů), nedatovaný inventář z doby po roce 1836.
- Státní oblastní archiv Praha – Státní okresní archiv Kutná Hora, fond: Farní úřad Žleby, inv. č. 45, č. knihy 38 (*Kniha účtů zádušních 1886 (–1900)*).
- Státní oblastní archiv Praha – Státní okresní archiv Kutná Hora, fond: Patronátní úřad Žleby – Publ. VI – Auerspergská kancelář, č. kart. 1, inv. č. 8 (patronátní kostelní lesy).
- Státní oblastní archiv Praha – Státní okresní archiv Kutná Hora, fond: Patronátní úřad Žleby – Publ. VI, č. kart. 4, inv. č. 15.
- Státní oblastní archiv Praha – Státní okresní archiv Kutná Hora, fond: Patronátní úřad Žleby – Publ. VI, č. kart. 4, inv. č. 19.
- Státní oblastní archiv Praha – Státní okresní archiv Kutná Hora, fond: Patronátní úřad Žleby – Publ. VI, č. kart. 4, inv. č. 33.
- Státní oblastní archiv Praha – Státní okresní archiv Kutná Hora, fond: Patronátní úřad Žleby – Publ. VI, č. kart. 5, inv. č. 115.
- Státní oblastní archiv Praha – Státní okresní archiv Kutná Hora, fond: Patronátní úřad Žleby – Publ. VI, č. kart. 7, inv. č. 176.
- Státní oblastní archiv Praha – Státní okresní archiv Kutná Hora, fond: Patronátní úřad Žleby – Publ. VI, č. kart. 11, inv. č. 362.
- Státní oblastní archiv Praha – Státní okresní archiv Kutná Hora, fond: Vikariát Čáslav, kostel Žleby, inv. č. 85, č. knihy 85 (*Inventarium der gesammten Herrschaft Schleb und Tuppadler Kirchen pro Anno milit: 1834*).

Editované prameny

- Archivum Coronae Regni Bohemiae. Archiv Koruny české II (1346–1355)*. V. Hrubý ed., Pragae 1928.
- Benedicti minoritae dicti Chronica et eius continuatio. Chronicon Boemicum* (L. Dušek ed.), in: J. Kłoczowski ed., *Zakony Franciszkańskie w Polsce*. I. Franciszkanie w Polsce średniowiecznej 2–3. Franciszkanie na ziemiach polskich. Kraków 1989, s. 323–434.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae VI.1 (1278–1283)*. Z. Svíták – H. Krmíčková – J. Krejčíková – J. Nechutová edd., Pragae 2006.
- Diplomatarium Willemoviense*. Monumenta historica Boemiae nusquam antehac edita... VI. G. Dobner a S. Catharina ed., Pragae 1785, s. 380–472.
- Dvě nekrologia Krumlovská*. Věstník královské České společnosti nauk. Třída filos.-histor.-filologická 1887. J. Emler ed., Praha 1888, s. 198–227.
- Kronika Bartoška z Drahonice* (J. Goll ed.), in: *Fontes rerum Bohemicarum*. V. Prameny dějin českých. J. Emler ed., Praha 1893, s. 591–624.
- Libri confirmationum I.1. Liber primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus (1354–1362)*. F. A. Tingl ed., Pragae 1867.
- Libri confirmationum I.2. Liber primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus (1363–1369)*. J. Emler ed., Pragae 1874.
- Libri confirmationum V. Liber quintus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus (annus 1390)*. F. A. Tingl ed., Pragae 1865.
- Libri erectionum Archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. Liber I. (1358–1376)*. C. Borový ed., Pragae 1873.
- Libri erectionum Archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. Liber II. (1375–1388)*. C. Borový ed., Pragae 1878.
- Libri erectionum Archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. Liber V. (1398–1407)*. C. Borový ed., Pragae 1889.
- Listiny archivu někdy Olešnického nyní ve státním archivu Vratislavském chované a Čech a Moravy se týkající*. Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. XIV. J. Emler ed., Praha 1895, s. 493–560.
- Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia. Tomus prodromus. Acta Clementis V., Johannis XXII. et Benedicti XII. 1305–1342*. Z. Hledíková ed., Pragae 2003.
- Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia V. Acta Urba-*

ni VI. et Bonifatii IX. Pontificum Romanorum II. (1397–1404). C. Krofta ed., Pragae 1905.

- Prameny k dějinám duchovenstva v době předhusitské a Husově*. A. Neumann ed., Olomouc 1926.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. (1253–1310)*. J. Emler ed., Pragae 1882.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae III. (1311–1333)*. J. Emler ed., Pragae 1890.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV. (1333–1346)*. J. Emler ed., Pragae 1892.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae V. 3. (1350–1352)*. J. Zachová ed., Dolní Břežany 2000.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae VI. 2. 1356–1357*. B. Mendl ed., Pragae 1929.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae VII. (1358–1363)*. 4 (1361–1362). B. Mendl – M. Linhartová edd., Pragae 1961.
- Registra decimarum papalium čili Registra desátků papežských z diecezí pražské*. W. W. Tomek ed., Praha 1873.
- Soudní akta konsistoře pražské III. (1392–1393, 1396–1398). Acta judiciaria Consistorii Pragensis. Z rukopisů archivu kapitolského v Praze*. Historický archiv 8. F. Tadra ed., Praha 1896.
- Soudní akta konsistoře pražské VI. (1407–1408). Acta judiciaria Consistorii Pragensis. Z rukopisů archivu kapitolského v Praze*. Historický archiv 18. F. Tadra ed., Praha 1900.
- Staré letopisy české z vratislavského rukopisu novověkým pravopisem*. Prameny a texty k dějinám československým I. F. Šimek ed., Praha 1937.
- Urkunden- und Regestenbuch des ehemaligen Klarissinnen-Klosters in Krummau*. J. M. Klimesch ed., Prag 1904.
- Vavřinec z Březové Kronika husitská* (J. Goll ed.), in: *Fontes rerum Bohemicarum*. V. Prameny dějin českých. J. Emler ed., Praha 1893, s. 329–534.
- Zlomek urbáře kláštera Hradištského*. Pojednání král. České společnosti nauk VI/12. Třída pro filosofii, dějepis a filologii 7. J. Emler ed., Praha 1884.
- Použitá literatura**
- Bartoš, F. M. 1936*: Zápisky v breviáři kněze Antocha z Přelouče z let 1422–1432, Časopis archivní školy XII (1934), Praha, s. 99–110.
- Bartoš, F. M. 1942*: Příspěvky k dějinám Václava IV. (řada první), Věstník České akademie věd a umění LI/2, s. 67–104.
- Benešová, K. 1981*: Markovice, kostel sv. Marka. Stavebně historický průzkum. Praha: Obnova památek Praha, rkp. (uloženo v archivu NPÚ ÚOP, středních Čech, inv. č. 149).
- Benešová, K. 1994*: Gotická katedrála. Architektura, in: A. Merhautová a kol., Katedrála sv. Víta v Praze (K 650. výročí založení). Praha, s. 25–65.
- Benešová, K. 2004*: Einige Randbemerkungen zum Anteil von Peter Parler am Prager Veitsdom, in: R. Strobel – A. Siefert – K. J. Herrmann edd., *Parlerbauten. Architektur, Skulptur, Restaurierung*. Internationales Parler-Symposium Schwäbisch Gmünd 17.–19. 7. 2001. Stuttgart, s. 117–126.
- Birnbaumová, A. – Jansová, L. 1929*: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu čáslavském. Soupis památek historických a uměleckých v Čechách od pravěku do poloviny XIX. století. XLIV. Politický okres Čáslavský. Praha.
- Bláhová, M. 2015*: Dějiny panství Žleby (od počátku do roku 1634). Diplomová práce, Historický ústav, Filozofická fakulta University Hradec Králové. Hradec Králové, rkp.
- Bürger, s. 2019*: Portale als Raumbilder und Bildräume. Ikonische Betrachtungen zu Portalarchitekturen in Regensburg, Prag und Bern, in: S. Albrecht – S. Breitling – R. Drewello edd., *Das Kirchenportal im Mittelalter*. Petersberg, s. 112–121.
- Čermák, C. 1892*: Neu entdeckte Fresken im Kirchlein St. Markus zu Markovic bei Žleb, Mittheilungen der K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der kunst- und historische Denkmale XVIII. Neue Folge. Wien, s. 106–108.
- Čermák, K. 1885*: Kostel sv. Marka v Markovicích, Method, Časopis věnovaný umění křesťanskému XI, s. 26–28.
- Čermák, K. 1891*: Výtvarné umění. Zbytky fresk objeveny ve filiálním kostele sv. Marka v Markovicích u Žleb, Zlatá Praha VIII/43, s. 516.
- Čermák, K. 1892*: Fresky objevené v kostelíku sv. Marka v Markovicích u Žlebů, Method, Časopis věnovaný umění křesťanskému XVIII, s. 90–92.

- Dienstbier, J. – Faktor, O. – Všecká, Z. 2019:* Nástěnný obraz jako doprovod a ohlas liturgie, in: K. Kubínová – K. Benešová edd., *Imago. Imagines. I. Výtvarné dílo a proměny jeho funkcí v českých zemích od 10. do první třetiny 16. století*. Praha, s. 182–213.
- Durák, T. 1999:* Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.
- Faktor, O. 2019:* Vejdí, poutníče. Kostel sv. Jakuba Většího v Libiži. Neratovice.
- Foltýn, D. 1998:* Cisterciáci, in: P. Vlček – P. Sommer – D. Foltýn a kol., *Encyklopedie českých klášterů*. Praha, s. 114–115.
- Foltýn, D. 2000:* K typům a funkcím cisterciáckých proboštví v předhusitských Čechách, in: K. Charvátová ed., *900 let cisterciáckého řádu. Sborník z konference konané 28.–29. 9. 1998 v Břevnovském klášteře v Praze*. Praha, s. 79–95.
- Gajewski, A. 2009–2010:* Saint-Germain d'Auxerre. Une abbatale rayonnante, in: A. Timbert ed., *L'architecture gothique à Auxerre et dans sa région (XIIe – XIXe siècles). Naissance, transformations et pérennité. Bulletin de la Société des Fouilles Archéologiques et des Monuments Historiques de l'Yonne 26/27*, s. 42–65.
- Gallet, Y. 2007:* French Gothic 1250–1350 and the Paradigm of the Motet, in: A. Gajewski – Z. Opačić edd., *The Year 1300 and the Creation of a New European Architecture. Architectura Medii Aevi I*. Turnhout, s. 29–38.
- Hendrich, J. 1888:* Die Burg Žleb in Ost Böhmen. Ihre Besitzer, Geschichte und Sehenswürdigkeiten, nebst einer Beschreibung der Kirche, Gruft und Stadt Žleb, sowie der Filialkirchen in Markovic. Prag.
- Hendrich, J. 1890:* Hrad Žleby ve východních Čechách. Jeho majitelé, děje a památnosti. Těž popis kostela, hrobky a města Žleb, jakož i filiálních kostelů v Markovicích. Čáslav.
- Hladík, T. 1991:* Gotické nástěnné malby v kostele sv. Marka v Markovicích. Příspěvek k ikonografii Krista Bolestného v českém umění druhé poloviny 14. století. Praha, rkp. (uloženo v archivu autora).
- Hořejší, J. 1978:* Markovice, in: E. Poche a kol., *Umělecké památky Čech 2*. K–O. Praha, s. 356.
- Charvátová, K. 2013²:* Dějiny cisterciáckého řádu v Čechách 1142–1420. I. Fundace 12. století. Praha.
- Chotěbor, P. 2012:* Jižní předsíní katedrály sv. Víta. Hledání původní podoby, in: H. Dáňová – K. Mezihoráková – D. Prix edd., *Artem ad vitam. Kniha k počtě Ivo Hlobila*. Praha, s. 144–157.
- Kaigl, J. 2006:* O kostele v Horšově, *Zprávy památkové péče* LXVI, č. 4, s. 290–297.
- Kaigl, J. 2013:* Horšov. Kostel Věch svatých. Kulturní památka. Plzeň.
- Kavka, F. 1978:* Královská doména Karla IV. v Čechách a její osudy, *Numismatické listy* XXXIII, s. 129–150.
- Kavka, F. 1993:* Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355–1378). Země České koruny, rodová, říšská a evropská politika I. (1355–1364). Praha.
- Kibic ml., K. 2010:* Středověká venkovská sakrální architektura na Čáslavsku. Vlastivědná knihovnička Společnosti přátel starožitností 17. Praha.
- Kibic ml., K. 2012:* K otázce středověkých kostelních lodí otevřených do podstřeší, in: R. Kuprová – K. Podroužek edd., *Sborník 10/2012. Sborník příspěvků z 10. specializované konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 7.–10. června 2011 v Jindřichově Hradci. Sakrální architektura*. Praha 2012, s. 160–167.
- Kibic ml., K. 2020 (v tisku):* Kostel sv. Marka (původně sv. Jiří) v Markovicích, in: H. Dáňová – I. Hlobil – K. Mezihoráková edd., *Uprostřed Koruny české. Gotické a raně renesanční umění východních Čech 1250–1550. Katalog. II*. Praha.
- Kibic ml., K. – Sommer, J. 2001:* Stopy gotické střešní konstrukce kostela v Lochách, *Zprávy památkové péče* LXI, č. 5, s. 141–145.
- Kibic ml., K. – Vaněk, V. 2012:* Středověká venkovská sakrální architektura na Kutnohorskú. Vlastivědná knihovnička Společnosti přátel starožitností 19. Praha.
- Kimpel, D. – Suckale, R. 1985:* Die gotische Architektur in Frankreich 1130–1270. München.
- Knoflíček, T. 2009:* Nástěnná malba za vlády Lucemburků na Moravě. Olomouc.
- Kostílková, M. – Chotěbor, P. 1999:* Pražský hrad. Kaple sv. Václava. Praha.
- Kratochvíl, J. (nedatováno, 1911):* Paměti z dějin města Žleb. Čáslav.
- Kurka, J. 1914:* Archidiakonáty Kouřimský, Boleslavský, Hradecký a diecese Litomyšlská. Místopis církevní do roku 1421. Praha.
- Líbal, D. 1995:* Církevní architektura Plzeňska. Katalog. Hora Sv. Václava. Kostel sv. Václava, in: J. Fajt ed., *Gotika v západních Čechách (1230–1530). K 700. výročí založení města Plzně*. Praha, s. 283.
- Líbal, D. 2001:* Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha.
- Macek, P. 2016:* Filiální kostel Nanebevzetí Panny Marie v Charvatcích, in: J. Klípa – M. Ottová edd., *Bez hranic. Umění v Krušnohoří mezi gotikou a renesancí*. Praha, s. 229.
- Mann, K. 1952:* Der Wendepunkt. Reinbek bei Hamburg.
- Mann, K. 1997:* Bod obratu. Zpráva o jednom životě. Praha.
- Mencí, V. 1948:* Česká architektura doby lucemburské. Praha.
- Musílek, M. 2020:* Hertvíkové z Rušinova. Východočeská šlechta ve víru husitských bouří. Šlechtické rody Čech, Moravy a Slezska 17. Praha.
- Nykodým, D. 2021:* Vznik královského města na příkladu Čáslavi. Diplomová práce, Historický ústav, Filosofická fakulta University Hradec Králové. Hradec Králové, rkp.
- Papajík, D. 2020:* Majetkové strategie šlecht v pozdním středověku na modelovém příkladu Haška z Valdštejna, in: *Historica Olomucensia* 59, Sborník prací historických XLIX, Olomouc, s. 53–74.
- Pehal, Z. 2007:* Ke zdomácnění emfyteutického práva ve 13. a 14. století na Čáslavsku. Magisterská diplomová práce na Katedře právních dějin Právnické fakulty University Karlovy v Praze. Praha, rkp.
- Podlaha, A. 1907:* Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Českobrodském. Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století. XXIV. Politický okres Českobrodský. Praha.
- Prix, D. 2014:* Kružbová okna presbytáře městského kostela v Uničově. O cestě jednoho motivu napříč 13. stoletím z Francie na Moravu. Opava.
- Prix, D. 2020:* Raně gotické kostely v hradeckém archidiakonátu (1250–1310), in: D. Prix – E. Racková – J. Slavík, *Středověké venkovské kostely východních Čech I. Archidiakonát hradecký do roku 1378*. Praha, s. 161–235.
- Profous, A. 1951:* Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny III. M–Ř. Praha.
- Procházka, Z. 1998:* Kostel Věch svatých v Horšově, *Průzkumy památek V*, č. 2, s. 86–92.
- Procházka, Z. 2020:* Cestami poutníků aneb kostely, kostelíky a kaple okresu Domažlice I. Domažlice.
- Razím, V. 2020:* Středověká opevnění českých měst 2.2. Katalog Čechy. P–Ž. Praha.
- Rywiková, D. 2008:* Bolestný Kristus a vizuální manifestace praesentia realis v umění pozdního středověku, in: *Historie – Historica* 15, Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity. Ostrava, s. 7–25.
- Rywiková, D. 2020 (v tisku):* Nástěnné malby v kostele sv. Marka v Markovicích, in: H. Dáňová – I. Hlobil – K. Mezihoráková edd., *Uprostřed Koruny české. Gotické a raně renesanční umění východních Čech 1250–1550. Katalog. II*. Praha.
- Sameš, Č. 1934:* Klášter vilémovský, *Časopis Společnosti přátel starožitností československých v Praze* XLII, 1934, s. 22–29, 77–86, 120–125, 159–163.
- Schaller, J. 1787:* Topographie des Königreichs Böhmen, darinn alle Städte, Flecken, Herrschaften, Schloßer, Landgüter, Edelsitze, Klöster, Dörfer, wie auch verfallene Schloßer und Städte unter den ehemaligen, und jetzigen Benennungen samt ihren Merkwürdigkeiten beschrieben werden. VI. Czeslauer Kreis. Prag – Wien.
- Sedláček, A. 1900:* Hrad, zámky a tvrze království Českého. XII. Čáslavsko. Praha.
- Sedláček, A. 1908:* Místopisný slovník historický království Českého. Praha.
- Skopec, J. 2022:* Středověké okenní otvory, in: J. Skopec a kol., *Středověké venkovské kostely okresu Louny. Ústí nad Labem*, s. 133–143.
- Skopec, J. – Zeman, V. – Vaněk, V. – Kadlec, A. – Peksa, V. 2022:* Černocho, kostel sv. Václava, in: J. Skopec a kol., *Středověké venkovské kostely okresu Louny. Ústí nad Labem*, s. 223–234.
- Slavík, J. 2020:* Nadslav, kostel sv. Prokopa, in: D. Prix – E. Racková – J. Slavík, *Středověké venkovské kostely východních Čech I. Archidiakonát hradecký do roku 1378*. Praha, s. 520–526.
- Solař, J. 1868:* Vilémov. Klášter benediktinský s kostelem sv. Petra a Pavla. Památky archaeologické a místopisné VII/5, sl. 407–416.
- Somer, T. 2013:* Patronátní kostely vilémovského kláštera ve druhé polovině 14. a na počátku 15. století, in: *Havlíčobrodsko* 27, Sborník příspěvků o historii regionu. Havlíkův Brod – Brno, s. 7–53.
- Somer, T. – Šrámek, J. 2010:* Historie benediktinského opatství sv. Petra a Pavla ve Vilémově (1160–1541). Praha.

- Sommer, J. G. 1843: Das Königreich Böhmen; statistisch-topographisch dargestellt XI. Časlauer Kreis. Prag.
- Spěváček, J. 1986: Václav IV. 1361–1419. K předpokladům husitské revoluce. Praha.
- Štorm, B. 1960: Žleby. Státní zámek a památky v okolí. Praha.
- Urban, J. 2003: Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu. Šlechtické rody Čech, Moravy a Slezska 2. Praha.
- Vácha, P. 2012: Zvony ve Žlebech a v Markovicích, Zprávy památkové péče LXXII, č. 5, s. 333–337.
- Vlček, P. 2023²: Schell, Simon Michael, in: Vlček – P. Zahradník a kol., Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách. Praha, s. 799.
- Vlček, P. 2023²: Šel, Emil, in: Vlček – P. Zahradník a kol., Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách. Praha, s. 883.
- Vlček, P. 2023²: Škvor, Benedikt, in: P. Vlček – P. Zahradník a kol., Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách. Praha, s. 890–891.

- Všetečková, Z. 1999: Středověká nástěnná malba ve středních Čechách. Průzkumy památek VI – příloha.
- Všetečková, Z. 2002: The Man of Sorrows and Christ Blessing the Chalice. The Pre-Reformation and the Utraquist Viewpoints, in: Z. V. David – D. R. Holton ed., The Bohemian Reformation and Religious Practice 4. Papers from the IV. International Symposiums on the Bohemian Reformation and Religious Practice under Auspices of the Philosophical Institute of the Academy of Sciences of the Czech Republic held at Vila Lanna. Prague, s. 193–214.
- Všetečková, Z. – Hlaváčková, H. – Kroupová, J. – Kroupa, P. – Stránská, M. 2011: Středověká nástěnná malba ve středních Čechách. Nástěnné malby ve středních Čechách v kontextu monumentálního malířství českých zemí. Praha.
- Wirth, Z. a kol. 1957: Umělecké památky Čech. Umělecké památky Republiky Československé 1. Praha.
- Žižka, J. 2015: O hospodářských dvorech bývalých velkostatků na Čáslavsku, Zprávy Včely čáslavské I, Čáslav, s. 95–116.
- Žižka, J. 2016: Hospodářské dvory bývalých panství v Čechách. Praha.

POZNÁMKY

- Národní archiv Praha (dále jen NA), fond: Stabliní katastr Čech – Žleby, indikační skica mapy stabliního katastru, sign. CAS08018380; J. Hendrich, Hrad Žleby ve východních Čechách. Jeho majitelé, děje a památnosti. Též popis kostela, hrobky a města Žleb, jakož i filiálních kostelů v Markovicích. Čáslav 1890, s. 63.
- Dosavadní bádání se otázkám původu hřbitovní zdi, jeho rozšíření a vzniku novogotické hřbitovní brány většinou nevěnovalo. Pouze K. Benešová, Markovice, kostel sv. Marka. Stavebně historický průzkum. Praha 1981, rkp. Obnova památek Praha, rkp. uložen v archivu NPÚ ÚOP středních Čech, inv. č. 149, s. 7, soudila, že k rozšíření hřbitova a výstavbě brány došlo pravděpodobně roku 1892. Podle archivních dokladů je však zřejmé, že rozpočet na rozšíření hřbitova na jižní straně, včetně nové hřbitovní brány, podepsal 5. ledna 1868 žlebský stavitel Michael Schell (Šel; signováno: Michael Schell B[au]m[e]ist[er]). Ten také k rozpočtu přiložil kolorovaný situační plánec (dochovalo dvojí vyhotovení), včetně sedmi terénních profilů a detailního návrhu novogotické brány (signováno: Michael Schell, ale jen na jednom exempláři). [obr. 2] Dne 9. července 1868 byl rozpočet revidován, ale ještě 31. srpna 1869 se o dále za 824 zlatých stále jednalo se stavitel. Ten zanedlouho zemřel (k jeho předchůdci v auerspergských službách, Simonu Michaelu Schellovi, viz základní informace P. Vlček, Schell, Simon Michael, in: P. Vlček – P. Zahradník a kol., Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách. Praha 2023², s. 799) a práce před rokem 1871 provedl Michaelův nástupce, další auerspergský stavitel Emil Schell (Šel) ze Žlebů. Podle protokolu ze 7. srpna 1872 ale obec Markovice neuhradila staviteli 248 zlatých 92 krejcarů za provedené práce. Celou akci uzavřelo až potvrzení vyrovnaní dlužného závazku staviteli Emilu Schellovi z 31. prosince 1877; viz Státní oblastní archiv Praha – Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Kutná Hora, fond: Patronátní úřad (dále jen PÚ) Žleby – Publ. VI, č. kart. 7, inv. č. 176.
- V literatuře se traduje zánik Markovic za husitských válek, viz např. K. Čermák, Fresky objevené v kostelíku sv. Marka v Markovicích u Žlebů, Method, Časopis věnovaný umění křesťanskému XVIII, 1892, s. 91; C. Čermák, Neu entdeckte Fresken im Kirchlein St. Markus zu Markovic bei Žleb. Mittheilungen der K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der kunst- und historische Denkmale XVIII. Neue Folge. Wien 1892, s. 106; A. Birnbaumová – L. Jansová, Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu čáslavském. Soupis památek historických a uměleckých v Čechách od pravěku do poloviny XIX. století. XLIV. Politický okres Čáslavský. Praha 1929, s. 261; podle ní dále třeba J. Hořejší, Markovice, in: E. Poche a kol., Umělecké památky Čech. 2. K–O. Praha 1978, s. 356, nebo K. Křibíková, Středověká venkovská sakrální architektura na Čáslavsku. Vlastivědná knihovnička Společnosti přátel starožitností 17. Pra-

- ha 2010, s. 107, 108. Spolehlivé doklady pro takový úsudek ovšem nebyly publikovány, srov. J. G. Sommer, Das Königreich Böhmen; statistisch-topographisch dargestellt. XI. Časlauer Kreis. Prag 1843, s. 29, který se opatrně vyjádřil jen, že před husitskými válkami byly Markovice vsí, patřící vilémovskému klášteru. J. Hendrich, o. c. v pozn. 1, s. 64, ovšem nepochyboval, že Markovice zpustly teprve za třicetileté války.
- O dvore např. J. Hendrich, o. c. v pozn. 1, s. 64; nověji třeba J. Žižka, Hospodářské dvory bývalých panství v Čechách. Praha 2016; též, O hospodářských dvorech bývalých velkostatků na Čáslavsku, in: Zprávy Včely čáslavské I, Čáslav 2015, s. 101, 103, 105. K. Čermák, Kostel sv. Marka v Markovicích, Method, Časopis věnovaný umění křesťanskému XI, 1885, s. 26, uvedl, že k žlebskému panství v roce 1497 patřil jediný sedlák.
- Nověji třeba D. Nykodým, Vznik královského města na příkladu Časlavi. Hradec Králové 2021. Diplomová práce, Historický ústav, Filosofická fakulta University Hradec Králové, rkp., s. 63–64. To přirozeně nevylučuje starší, možná disperzní osídlení na markovicím katastru z doby před koncem prvního tisíciletí.
- A. Profous, Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. III. M–Ř. Praha 1951, s. 26–27, nedopatřením odvodil pojmenování od zasvěcení kostela sv. Markovi. To je však raně novověké, z doby před rokem 1570.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae VI.1 (1278–1283). Z. Sviták – H. Krmičková – J. Krejčíková – J. Nechutová ed., Pragae 2006, s. 295–296, č. 241; dále např. J. Solar, Vilémov. Klášter benediktinský s kostelem sv. Petra a Pavla, Památky archaeologické a místopisné VII/5, 1868, sl. 410; J. Kurka, Archidiaconáty Kouřimský, Boleslavský, Hradecký a diecese Litomyšlská. Místopis církevní do roku 1421. Praha 1914, s. 153; Č. Sameš, Klášter vilémovský, Časopis Společnosti přátel starožitností československých v Praze XLII, Praha 1934, s. 23–24, 84, 162; nověji třeba T. Somer – J. Šrámek, Historie benediktinského opatství sv. Petra a Pavla ve Vilémově (1160–1541). Praha 2010, s. 24–25.
- Z. Pehal, Ke zdomácnění emfyteutického práva ve 13. a 14. století na Čáslavsku. Praha 2007. Magisterská diplomová práce na Katedře právních dějin Právnické fakulty University Karlovy v Praze, rkp., s. 93, 186.
- Národní archiv Praha, fond: Benediktini – klášter Břevnov, Praha, Benediktinské arcipostství sv. Vojtěcha a sv. Markéty v Břevnově (1993–1948), sign. 51, in: Monasterium.net, URL </mom/CZ-NA/RBB/51/charter>, accessed at 2023-09-07Z (vyhledáno 18. června 2023); edice viz Diplomatarium Willemoviense. Monumenta historica Boemiae nusquam antehac edita... VI. G. Dobner a S. Catharina, ed., Pragae 1785, s. 388, č. 11, s. drobnými nepřesnostmi v přepisu; srov. např. K. Čermák, o. c. v pozn. 4, s. 26; J. Kurka, o. c. v pozn. 7, s. 153.

10. J. Schaller, Topographie des Ko'nigreichs Bo'hmen, darinn alle Sta'dte, Flecken, Herrschaften, Schlo'ßer, Landgu'ter, Edelsitze, Klo'ster, Do'rfer, wie auch verfallene Schlo'ßer und Sta'dte unter den ehemaligen, und jetzigen Benennungen samt ihren Merkwu'rdigkeiten beschrieben werden. VI. Czaaslauer Kreis. Prag – Wien 1787, s. 92, ovšem jen registroval existenci kostela; podobně později J. G. Sommer; o. c. v pozn. 3, s. 29.
11. SOKA Kutná Hora, fond: Farní úřad (dále jen FÚ) Žleby, inv. č. 8, č. knihy 1 (*Liber memorabilium Parochiae Žlebensis Ab Annum 1730*), s. 28: „... Quo anno haec Ecclesia exstructa sit, ignoratur, tamen ut ex tota structura apparet, videtur una ex antiquissimis esse...“ Za cennou pomoc s orientací v archivních materiálech zůstávám vděčný Janě Lebedové a Viktoru Pohankovi z archivního pracoviště v Kutné Hoře.
12. SOKA Kutná Hora, o. c. v pozn. 11, s. 28: „...In fornica Ecclesiae apparatus notatus notatis annus 969...“ Koncem 19. století si auerspergský patronátní úřad ve Žlebech vyžádal od farářů patronátních kostelů jakési historické charakteristiky farností a sakrálních staveb, včetně zámecké kaple ve Žlebech. Dne 30. prosince 1883 potom byla datována složka *Kirche St. Marcus* o kostele v Markovicích, v níž nepodpsaný autor parafrázoval starší údaje o letopočtu 969 a přenesení zvonů roku 1829 do blízkého kostela sv. Anny, SOKA Kutná Hora, fond: PÚ Žleby – Publ. VI, č. kart. 11, inv. č. 362, tam na fol. 1r–8v.
13. Asi mezi lety 1825 a 1835 sepsal anonymní autor česko-německé pojednání o historii kostela sv. Marka v Markovicích založené podle jeho sdělení na údajích farní kroniky, v němž však uvedl, že letopočet 969 byl údajně vidět „v čele kostela“ a pozměnil odkaz na archiválii sedleckého kláštera. Z nich prý vyplývalo, že „... v archivu kláštera Sedleckého zamenáno jest: Kostel sv. Marka nad Žleby byl dříve založen, než klášter Sedlecký...“ SOKA Kutná Hora, fond: PÚ Žleby, č. kart. 4, inv. č. 15, fol. 2r.
14. *Libri erectionum Archidieocesis Pragensis saeculo XIV. et XV. Liber II. (1375–1388)*. C. Borový ed., Praeae 1878 (dále jen LE II), s. 137, č. 253; existenci cisterciáckého „kláštera“ v Markovicích rázně odmítl již J. Hendrich, Die Burg Žleb in Ost Böhmen. Ihre Besitzer, Geschichte und Sehenswürdigkeiten, nebst einer Beschreibung der Kirche, Gruft und Stadt Žleb, sowie der Filialkirchen in Markovic. Prag 1888, s. 73; J. Hendrich, o. c. v pozn. 1, s. 66; dále třeba J. Kratochvíl, Paměti z dějin města Žleb. Čáslav (nedatováno, 1911), s. 9; D. Foltýn, Cisterciáci, in: P. Vlček – P. Sommer – D. Foltýn a kol., Encyklopedie českých klášterů. Praha 1998, s. 115; podrobně též, K typům a funkcím cisterciáckých proboštví v předhusitských Čechách, in: K. Charvátová ed., 900 let cisterciáckého řádu. Sborník z konference konané 28.–29. 9. 1998 v Břevnovském klášteře v Praze. Praha 2000, s. 84–85; též K. Charvátová, Dějiny cisterciáckého řádu v Čechách 1142–1420. I. Fundace 12. století. Praha 2013, s. 333, 336, 347.
15. SOKA Kutná Hora, o. c. v pozn. 11, s. 17.
16. Např. *Vavřince z Březové Kronika husitská* (ed. Jaroslav Goll), in: J. Emler ed., Fontes rerum Bohemicarum V. Prameny dějin českých. Praha 1893, s. 480, 485; *Kronika Bartoška z Draho-nic* (ed. Jaroslav Goll), in: J. Emler ed., Fontes rerum Bohemicarum V. Prameny dějin českých. Praha 1893, s. 595–596. Nověji D. Papajík, Majetkové strategie šlechty v pozdním středověku na modelovém příkladu Haška z Valdštejna. Historica Olomucensia 59–2020. Sborník prací historických XLIX. Olomouc 2020, s. 67; M. Musílek, Hertvíkové z Rušinova. Východočeská šlechta ve víru husitských bouří. Edice Šlechtické rody Čech, Moravy a Slezska 17. Praha 2020, s. 123–124. Po Haškově politickém obratu husité údajně 28. června 1427 hrad Žleby obsadili, F. M. Bartoš, Zápisky v breviáři kněze Antocha z Přelouče z let 1422–1432, Časopis archivní školy XII (1934), Praha 1936, s. 105; ovšem D. Papajík, o. c. v této poznámce, s. 67, dobytí Žlebů posunul k 24. červenci 1427.
17. Torzálně dochované písemnosti sporadicky zachytily proboštví ve Žlebech jen pro období před květnem 1421, viz např. urbář kláštera cisterciáků v Hradišti nad Jizerou z doby kolem 1400, *Zlomek urbáře kláštera Hradištského*. J. Emler ed., Pojednání král. České společnosti nauk VI/12. Třída pro filosofii, dějepis a filologii 7. Praha 1884, s. 20; D. Foltýn, 2000, o. c. v pozn. 14, s. 85.
18. SOKA Kutná Hora, fond: Vikariát Čáslav, kostel Žleby, inv. č. 85, č. knihy 85 (*Inventarium der gesammten Herrschaft Schleb und Tuppädler Kirchen pro Anno mil. 1834*), fol. 9v: „... Sollte die Jahreszahl sich bewähren welche an dieselben Gewölbung noch unlängst vorfindig war; so dürfte sie schon im Jahre 969 gestanden seyn...“
19. SOKA Kutná Hora, fond: FÚ Žleby, inv. č. 40, č. knihy 33 (nedatovaný inventář z doby po roce 1836), fol. 3r.
20. K. Čermák, o. c. v pozn. 4, s. 26; též J. Hendrich, o. c. v pozn. 1, s. 63; též, o. c. v pozn. 14, s. 69; K. Čermák, o. c. v pozn. 3, s. 90; srov. dále C. Čermák, o. c. v pozn. 3, s. 106.
21. K. Čermák, Výtvarné umění. Zbytky fresk objeveny ve filiálním kostele sv. Marka v Markovicích u Žleb, Zlatá Praha VIII/43, 1891, s. 516.
22. *Registra decimarum papalium čili Registra desátků papežských z dieceze pražské*. W. W. Tomek ed., Praha 1873, s. 55; podobně tomu bylo roku 1367, viz tamtéž.
23. Srov. SOKA Kutná Hora, o. c. v pozn. 11, s. 28.
24. Rozpoznal to již K. Čermák, o. c. v pozn. 4, s. 26; též, o. c. v pozn. 21, s. 516; C. Čermák, o. c. v pozn. 3, s. 106.
25. SOKA Kutná Hora, o. c. v pozn. 11, s. 46. K. Kibic ml., o. c. v pozn. 3, s. 109, sice usuzoval, že na západě „... musela navazovat podélná loď delší než presbytář...“, ale popisy kostela z druhé čtvrtiny 19. století uvedly, že vítězný oblouk se nacházel uprostřed stavby, např. SOKA Kutná Hora, fond: Vikariát Čáslav, kostel Žleby, inv. č. 85, č. knihy 85, fol. 9v; SOKA Kutná Hora, fond: FÚ Žleby, inv. č. 40, č. knihy 33, fol. 3v. Skutečnosti, že loď nemohla být znatelně delší, než presbytář o střední interiérové délce 11,04 m, odpovídá také průběh ohradní zdi hřbitova na západě, mezi níž a zaniklou západní zdí lodi jistě bylo možno procházet.
26. SOKA Kutná Hora, o. c. v pozn. 11, s. 28: „Habet turrim solidum, in qua duae Campanae...“; s. 29: „... Sacristia est ampla, fornice provisiva in ipsa turri...“ Též třeba SOKA Kutná Hora, o. c. v pozn. 13: „... Zákristie jest prostranná v zemi věže...“ K. Čermák, o. c. v pozn. 4, s. 27, se mylně domníval, že věž stála v ose západního průčelí.
27. SOKA Kutná Hora, o. c. v pozn. 11, s. 2; dne 14. května 1781 transfer schválila konzistoř v Praze.
28. SOKA Kutná Hora, o. c. v pozn. 11, s. 6, 22.
29. SOKA Kutná Hora, fond: PÚ Žleby, č. kart. 4, inv. č. 33, fol. 1v. Na zhoršení fyzického stavu většího počtu kostelů na Čáslavsku a Kutnohorsku v první třetině 19. století upozornili K. Kibic ml., o. c. v pozn. 3, s. 47, a K. Kibic ml. – V. Vaněk, Středověká venkovská sakrální architektura na Kutnohorsku. Vlastivědná knihovnička Společnosti přátel starožitností 19. Praha 2012, s. 32.
30. Tamtéž, inv. č. 19. Základní informace o architektovi viz P. Vlček, Škvor, Benedikt, in: P. Vlček – P. Zahradník a kol., Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách. Praha 2023, s. 890–891.
31. Poprvé to správně určila K. Benešová, o. c. v pozn. 2, s. 3.
32. Tak už K. Čermák, o. c. v pozn. 4, s. 26; J. Hendrich, o. c. v pozn. 14, s. 70; též, o. c. v pozn. 1, s. 61; podle nich A. Birnbaumová – L. Jansová, o. c. v pozn. 3, s. 262.
33. Z. Wirth a kol., Umělecké památky Čech. Umělecké památky Republiky Československé. I. Praha 1957, s. 466; heslo je však zmatené, jakoby vzniklé dílem záměnou s barokním kostelem sv. Marka v Markovicích u Chrudimi, který v knize chybí. Markovice umísťuje chybně do okresu Chrudim, tvrdí, že plochostropá loď byla přistavěna v první polovině 18. století, uvádí jižní sakristii, vnitřní zařízení domněle z počátku 18. století a „opodál kostela“ zvonice, ačkoliv v polovině 20. století v Markovicích u Žlebů žádná loď, sakristie ani zvonice nestály. Většinu omylů sice napravilo heslo J. Hořejší, o. c. v pozn. 3, s. 356, údaj o trojbokém závěru však převzal.
34. K. Kibic ml., o. c. v pozn. 3, s. 106: „... presbytář je ukončený třemi stranami osmiúhelníka...“ Naposledy se K. Kibic ml., Kostel sv. Marka (původně sv. Jiří) v Markovicích, in: H. Daňová – I. Hlobil – K. Mezihořáková edd., Uprostřed Koruny české. Gotické a rané renesanční umění východních Čech 1250–1550. Katalog. II. Praha 2020 (v tisku), geometrické definici závěru presbytáře vyhnul.
35. K. Kibic ml., o. c. v pozn. 3, s. 110.
36. Tamtéž, nevyklučoval jejich možný středověký původ.
37. Srov. snímek č. 5, K. Benešová, o. c. v pozn. 2, fotografická příloha.
38. Uvedený opěrák také postrádá středověké armovací kvádry, viz K. Benešová, o. c. v pozn. 2, s. 4 a fotografická příloha, snímek č. 7. Karel Kibic usuzoval, že sakristie nebyla na obvyklejší severní straně, kam by se prý „vzhledem k terénu nevešla“, K. Kibic ml., o. c. v pozn. 3, s. 110; plocha hřbitova a její sklon však přístavbu sakristie na severu nevyklučují. Mapa indikační skici stabilního katastru z roku 1838 nezaznamenala žádnou přístavbu ani na jižní, ani na severní straně kostela. Zachytila pouze dnes již zaniklou

- dřevěnou předsíňku kryjící západní portál objektu, NA Praha, o. c. v pozn. 1.
39. K. *Kibic ml.*, o. c. v pozn. 3, s. 110.
 40. Tamtéž, s. 109–110. Inkriminovanou plochu dnes uvnitř kryjí omítky. K. *Čermák*, o. c. v pozn. 3, s. 91, přítomný při opravách omítek, zmínil jakési pískovcové ostění vstupu „s rovným povrchem“ na jižní straně kostela, situoval je však pod gotické okno s kružbou, tedy na jižní stranu závěru a nikoliv do západního pole (viz též poznámku v terénním náčrtu rozložení gotických maleb, který si v Markovicích 24. srpna 1891 pořídil Kliment Čermák; skicář je uložen v archivu muzea v Čáslavi, snímek zveřejnil např. Filip Velínský na informační tabuli z léta 2021 umístěné před vstupem na hřbitov). Zdá se proto, že se nejednalo o vchod, ale o zaslepené sedile, jak dovodila už K. *Benešová*, o. c. v pozn. 2, s. 13–14. Toto sedile či výklenek pro Boží hrob, překlenuté segmentovým obloukem a široké přibližně 1,56 m se pod omítkami rýsuje dodnes, včetně spodního okraje s odtesanou „lavicí“, jejíž horní hrana se nachází 0,5 m nad úrovní stávající podlahy.
 41. K. *Benešová*, o. c. v pozn. 2, s. 4–5.
 42. SOKA Kutná Hora, fond: PÚ Žleby, č. kart. 2, inv. č. 33, fol. 1v: „St. Markuskirche bei Markowitz... hat... die 2 Eingangsthüren...“
 43. SOKA Kutná Hora, fond: PÚ Žleby, č. kart. 4, inv. č. 15.
 44. Viz K. *Čermák*, o. c. v pozn. 3, s. 91; dále např. A. *Birnbaumová* – L. *Jansová*, o. c. v pozn. 3, s. 262; K. *Kibic ml.*, o. c. v pozn. 3, s. 110.
 45. K. *Benešová*, o. c. v pozn. 2, s. 4, opatrně zvažovala možnost, že okno pocházelo z prostředního pole na severní straně, kde mezi opěráky byla patrná sekundární zazdívká. Rozměry ani tvar zazdívky však neodpovídají přenesenému oknu; srov. tamtéž, snímek č. 5 ve fotografické příloze. K zazdění tohoto otvoru nejasné dřívější funkce došlo při opravách v roce 1860; viz kolorovaný plán rekonstrukce kostela z 31. ledna 1858 od Benedikta Škvora, SOKA Kutná Hora, fond: PÚ Žleby, č. kart. 5, inv. č. 115.
 46. K opravám K. *Čermák*, o. c. v pozn. 21, s. 516; *týž*, o. c. v pozn. 3, s. 91; základní informace o staviteli viz P. *Vlček*, Šel, Emil, in: P. *Vlček* – P. *Zahradník* a kol., *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*. Praha 2023², s. 883.
 47. K datu K. *Čermák*, o. c. v pozn. 3, s. 91. Dodatečný vznik leto-počtu rozpoznala A. *Birnbaumová* – L. *Jansová*, o. c. v pozn. 3, s. 262; znovu K. *Benešová*, o. c. v pozn. 2, s. 4.
 48. A. *Birnbaumová* – L. *Jansová*, o. c. v pozn. 3, s. 262; podle ní pak třeba B. *Štorm*, *Žleby. Státní zámek a památky v okolí*. Praha 1960, s. 20; K. *Kibic ml.*, o. c. v pozn. 3, s. 108; či P. *Vácha*, *Zvony ve Žlebech a v Markovicích, Zprávy památkové péče LXXII*, č. 5, 2012, s. 337.
 49. Uvedl to K. *Čermák*, o. c. v pozn. 4, s. 26. Trojúhelníky s projmutoými boky a obrácené hrotem vzhůru je však třeba vykládat především jako symbol Nejsvětější Trojice.
 50. SOKA Kutná Hora, o. c. v pozn. 45.
 51. A. *Birnbaumová* – L. *Jansová*, o. c. v pozn. 3, s. 262. Úprava koruny zdíva a nová korunní římsa, shodná s dochovanou římsou, jsou vyznačeny na plánu Benedikta Škvora z 31. ledna 1858, SOKA Kutná Hora, o. c. v pozn. 45. Architekt souběžně vypracoval a 31. ledna 1858 datoval detailní rozpočet oprav zahrnující i novou korunní římsu. Rozpočet byl revidován 15. června 1858, stavební povolení č. j. 46.562 vydáno 20. září 1858, soutěž na provedení oprav vypsána 10. února 1859. Opravy provedli stavitel Michael Schell a tesařský mistr Josef Malý (smlouvě z 2. dubna 1859 předcházelo úřední svolení k jejímu uzavření ze 14. března 1859). Teprve 30. dubna 1860 bylo odsouhlaseno pozměněné vydání 444 zlatých na zhotovení pěti okenních rámu a k převzetí staveniště došlo až 15. května 1860, viz SOKA Kutná Hora, o. c. v pozn. 45. Součástí prací byly i oprava oltářní mensy, vyspravení zdíva, omítek, pokrytí štítu cihlami, zesílení krovu a drobnější sklenářské a zámečnické práce.
 52. K. *Kibic ml.*, o. c. v pozn. 3, s. 109.
 53. Viz snímky č. 9 a 13, K. *Benešová*, o. c. v pozn. 2, fotografická příloha.
 54. K. *Kibic ml.*, o. c. v pozn. 3, s. 110, opatrně zvažoval možný středověký původ mensy; ale jak správně poznamenal, důkazy zatím chybí. Mensa nemá středověké rozměry ani datovatelné detaily. Reliéfní čelní kamenná deska mensy – stejně jako kamenné novorománské tympanon s polopostavou Krista a zdobená víka kamenných sarkofágů příslušníků rodu z Auerspergu – zřejmě byla přenesena z blízké pohřební kaple sv. Anny, odstřelené 15. prosince 1986.
 55. K. *Benešová*, o. c. v pozn. 2, s. 6–7 a snímky č. 14–20 v obrazové příloze.
 56. SOKA Kutná Hora, o. c. v pozn. 11, s. 28: „...lapideum ante Ecclesiam stans baptisterium...“ Vně kostela zaznamenali křtelníci i K. *Čermák*, o. c. v pozn. 3, s. 91, který ji považoval za románskou, a ještě A. *Birnbaumová* – L. *Jansová*, o. c. v pozn. 3, s. 264.
 57. Do 15. století křtelníci datoval již J. *Hendrich*, o. c. v pozn. 14, s. 71; *týž*, o. c. v pozn. 1, s. 61. Příliš neurčitým zůstává sdělení Jana Hendricha, že ještě v roce 1888 se za oltářem údajně nacházel zbytek malovaného křídlového oltáře, který předcházela pořízení raně barokního hlavního oltáře z roku 1667 (tamtéž, s. 71, respektive s. 61 v české verzi).
 58. SOKA Kutná Hora, o. c. v pozn. 11, s. 28: „... et ad cornu Evangelii repositorium pro Sanctissimo in muro probant etiam antiquitatem...“
 59. Z. *Všetečková*, *Středověká nástěnná malba ve středních Čechách, Průzkumy památek VI*, 1999 – příloha, s. 117–123; Z. *Všetečková* – H. *Hlaváčková* – J. *Kroupová* – P. *Kroupa* – M. *Stránská*, *Středověká nástěnná malba ve středních Čechách. Nástěnné malby ve středních Čechách v kontextu monumentálního malířství českých zemí*. Praha 2011, s. 209–215.
 60. Srov. K. *Čermák*, o. c. v pozn. 21, s. 516; *týž*, o. c. v pozn. 3, s. 91–92; C. *Čermák*, o. c. v pozn. 3, s. 107–108.
 61. Viz např. T. *Hladík*, *Gotické nástěnné malby v kostele sv. Marka v Markovicích. Příspěvek k ikonografii Krista Bolestného v českém umění druhé poloviny 14. století*. Praha 1991, rkp. Z. *Všetečková*, o. c. v pozn. 59, s. 117–123; Z. *Všetečková*, *The Man of Sorrows and Christ Blessing the Chalice. The Pre-Reformation and the Utraquist Viewpoints*, in: Z. V. David – D. R. Holeton edd., *The Bohemian Reformation and Religious Practice*. 4. Papers from the IV. International Symposiums on the Bohemian Reformation and Religious Practice under Auspices of the Philosophical Institute of the Academy of Sciences of the Czech Republic held at Vila Lanna. Prague 2002, s. 195–196, 197; D. *Rywiková*, *Bolestný Kristus a vizuální manifestace praesentia realis v umění pozdního středověku*, in: *Historie – Historica* 15. Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity. Ostrava 2008, s. 14–20; T. *Knoflíček*, *Nástěnná malba za vlády Lucemburků na Moravě*. Olomouc 2009, s. 28, 125, 129, 155, 175, 182; Z. *Všetečková* – H. *Hlaváčková* – J. *Kroupová* – P. *Kroupa* – M. *Stránská*, o. c. v pozn. 59, s. 39–40, 209–215; J. *Dienstbier* – O. *Faktor* – Z. *Všetečková*, *Nástěnný obraz jako doprovod a ohlas liturgie*, in: K. Kubínová – K. Benešová edd., *Imago. Imagines. I. Výtvarné dílo a proměny jeho funkcí v českých zemích od 10. do první třetiny 16. století*. Praha 2019, s. 202; D. *Rywiková*, *Nástěnné malby v kostele sv. Marka v Markovicích*, in: H. Daňová – I. Hlobil – K. Mezihořáková edd., *Uprostřed Koruny české. Gotické a raně renesanční umění východních Čech 1250–1550*. Katalog. II. Praha 2020 (v tisku).
 62. K. *Čermák*, o. c. v pozn. 21, s. 516.
 63. *Týž*, o. c. v pozn. 3, s. 92.
 64. C. *Čermák*, o. c. v pozn. 3, s. 108.
 65. Z. *Všetečková*, o. c. v pozn. 59, s. 123; *táž*, o. c. v pozn. 61, s. 195–196; D. *Rywiková*, 2008, o. c. v pozn. 61, s. 14; T. *Knoflíček*, o. c. v pozn. 61, s. 28; Z. *Všetečková* – H. *Hlaváčková* – J. *Kroupová* – P. *Kroupa* – M. *Stránská*, o. c. v pozn. 59, s. 214; J. *Dienstbier* – O. *Faktor* – Z. *Všetečková*, o. c. v pozn. 61, s. 202; D. *Rywiková*, 2020 (v tisku), o. c. v pozn. 61.
 66. Zuzana Všetečková se klonila k možnosti, že se jedná nejspíše o legendu sv. Kateřiny, Z. *Všetečková* – H. *Hlaváčková* – J. *Kroupová* – P. *Kroupa* – M. *Stránská*, o. c. v pozn. 59, s. 211, 2013; nověji Daniela Rywiková uvažovala o legendě či legendách buď sv. Doroty, nebo sv. Barbory či sv. Kateřiny, D. *Rywiková*, o. c. v pozn. 61 (v tisku).
 67. Podrobně T. *Hladík*, o. c. v pozn. 61; Z. *Všetečková* – H. *Hlaváčková* – J. *Kroupová* – P. *Kroupa* – M. *Stránská*, o. c. v pozn. 59, s. 211, 209–214; souhrnně např. D. *Rywiková*, o. c. v pozn. 61 (v tisku).
 68. K. *Čermák*, o. c. v pozn. 21, s. 516; *týž*, o. c. v pozn. 3, s. 91; C. *Čermák*, o. c. v pozn. 3, s. 107; dále např. K. *Kibic ml.*, o. c. v pozn. 3, s. 109.
 69. A. *Birnbaumová* – L. *Jansová*, o. c. v pozn. 3, s. 262; podobně K. *Benešová*, o. c. v pozn. 2, s. 13; podle sdělení Zuzany Všetečkové, viz např. Z. *Všetečková*, o. c. v pozn. 59, s. 117, tak usuzoval též T. *Hladík*, o. c. v pozn. 61. O gotické žebrované klenbě nepochyboval Filip Velínský v textu na informační tabuli z roku 2021 před hřbitovem.

70. *K. Kibic ml.*, o. c. v pozn. 3, s. 108, 109. Autor z toho vyvodil vznik maleb ve dvou fázích, tomu však neodpovídá jejich jednotný styl a nic takového nenaznačil ani restaurátorský průzkum. Za cenné konzultace k malbám a jejich datování děkuji Janu Dienstbierovi a Zuzaně Všetečkové.
71. SOkA Kutná Hora, o. c. v pozn. 11, s. 28: „... [Ecclesia]... Ex materialibus bonis structa et integro fornice tecta est...“
72. Jinak o klenbě spekoval *K. Kibic ml.*, o. c. v pozn. 3, s. 108.
73. Otisk půlkruhového čela klenby je patrný na západní stěně kostela, viz *K. Benešová*, o. c. v pozn. 2, snímek č. 13 v obrazové příloze. Horizontálním patám klenby na podélných zdech také nasvědčují nerovnosti omítek stěn. V dochovaném presbytáři byla tato klenba odstraněna až při obnově v roce 1860; nový rovný strop zde navrhl architekt Benedikt Škvor, viz kolorovaný výkres z 31. ledna 1858, SOkA Kutná Hora, o. c. v pozn. 45. Proto také ještě popis kostelů ve žlebské farnosti z 22. ledna 1859 poznamenal, že kostel sv. Marka v Markovicích je celý z kamene, bez věže, velmi jednoduchý, krytý šindelovou střechou a klenutý, SOkA Kutná Hora, fond: PÚ Žleby, č. kart. 4, inv. č. 33: „... Sct. Marcus begräbnisort... von Stein, ohne Thurm, sehr einfach, Schindeldach, die Kirche ist gewölbt...“
74. K tématu v širším okolí Markovic např. *K. Kibic ml.*, K otázce středověkých kostelních lodí otevřených do podstřeší, in: R. Kuprová – K. Podroužek edd., Svorník 10/2012. Sborník příspěvků z 10. specializované konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 7.–10. června 2011 v Jindřichově Hradci. Sakrální architektura. Praha 2012, s. 160–167.
75. *K. Kibic ml.*, o. c. v pozn. 3, s. 21, 109.
76. *Týž*, o. c. v pozn. 34 (v tisku).
77. *Tamtéž*; *K. Kibic ml.*, o. c. v pozn. 3, s. 107.
78. SOkA Kutná Hora, o. c. v pozn. 11, s. 28.
79. *K. Čermák*, o. c. v pozn. 4, s. 26.
80. *Týž*, o. c. v pozn. 21, s. 516.
81. *Týž*, o. c. v pozn. 3, s. 90–92.
82. *C. Čermák*, o. c. v pozn. 3, s. 106–108.
83. *A. Birnbaumová – L. Jansová*, o. c. v pozn. 3, s. 261.
84. *Z. Wirth a kol.*, o. c. v pozn. 33, s. 466.
85. Např. *B. Štorm*, o. c. v pozn. 48, s. 20; *J. Hořejší*, o. c. v pozn. 3, s. 356; *Z. Všetečková*, o. c. v pozn. 59, s. 117; *Z. Všetečková – H. Hlaváčková – J. Kroupová – P. Kroupa – M. Stránská*, o. c. v pozn. 59, s. 209; *P. Vácha*, o. c. v pozn. 48, s. 337.
86. *K. Kibic ml.*, o. c. v pozn. 3, s. 107; následně např. *T. Somer*, Patronátní kostely vilémovského kláštera ve druhé polovině 14. a na počátku 15. století, in: Havlíčkobrodsko 27. Sborník příspěvků o historii regionu. Havlíčkův Brod – Brno 2013, s. 34; *M. Bláhová*, Dějiny panství Žleby (od počátku do roku 1634). Diplomová práce, Historický ústav, Filosofická fakulta University Hradec Králové. Hradec Králové 2015, rkp., s. 19.
87. *A. Birnbaumová – L. Jansová*, o. c. v pozn. 3, s. 261.
88. *K. Benešová*, o. c. v pozn. 2, s. 13.
89. Důvody, proč korunní římsa ve středověku nesahala o mnoho výše, shrnul *K. Kibic ml.*, o. c. v pozn. 34 (v tisku).
90. K oknům uničovských věží *D. Prix*, Kružbová okna presbytáře městského kostela v Uničově. O cestě jednoho motivu napříč 13. stoletím z Francie na Moravu. Opava 2014, s. 33 a obr. 15 na s. 35, s. 84; k východočeským příkladům z doby kolem přelomu první a druhé čtvrtiny 14. století např. *D. Prix*, Rané gotické kostely v hradeckém archidiakonátu (1250–1310), in: D. Prix – E. Racková – J. Slavík, Středověké venkovské kostely východních Čech. I. Archidiakonát hradecký do roku 1378. Praha 2020, s. 214.
91. *J. Skopec – V. Zeman – V. Vaněk – A. Kadlec – V. Peksa*, Černochoch, kostel sv. Václava, in: J. Skopec a kol., Středověké venkovské kostely okresu Louny. Ústí nad Labem 2022, s. 223–234; srov. *J. Skopec*, Středověké okenní otvory, in: J. Skopec a kol., Středověké venkovské kostely okresu Louny. Ústí nad Labem 2022, obr. na s. 132.
92. *J. Slavík*, Nadslav, kostel sv. Prokopa, in: D. Prix – E. Racková – J. Slavík, Středověké venkovské kostely východních Čech. I. Archidiakonát hradecký do roku 1378. Praha 2020, s. 523, bez zmínky o zbytku velmi poškozené strmé jeptišky v záklenku.
93. Přirozeně ještě znatelně širší byla vnitřní světlost jednoduchých oken s poněkud složitějšími jeptiškovými kružbami na velkých stavbách klášterních nebo kolegiálních kostelů třeba ve Francii; jako příklad za mnohé lze jmenovat imponující, téměř třikrát tak široká okna osově kaple Panny Marie při benediktinském opatském chrámu Saint-Germain v Auxerre v severním Burgundsku z doby po roce 1309; *D. Kimpel – R. Suckale*, Die gotische Architektur in Frankreich 1130–1270. München 1985, s. 459; k datování nověji např. *Y. Gallet*, French Gothic 1250–1350 and the Paradigm of Motet, in: Z. Opačić – A. Gajewski edd., The Year 1300 and the Creation of a New European Architecture. International Conference. Courtauld Institute London, 12.–14. Mai 2005. Architectura Medii Aevi I. Turnhout 2007, s. 32; *A. Gajewski*, Saint-Germain d'Auxerre. Une abbatale rayonnante, in: A. Timbert ed., L'architecture gothique é Auxerre et dans sa région (XIIe–XIXe siècles). Naissance, transformations et pérennité. Bulletin de la Société des Fouilles Archéologiques et des Monuments Historiques de l'Yonne 26/27, 2009–2010, s. 42–65.
94. Vnější šířka oken v Markovicích kolísá od 1,06 do 1,16 m, vnitřní od 1,07 po 1,16 m.
95. Nověji např. *K. Benešová*, Gotická katedrála. Architektura, in: A. Merhautová a kol., Katedrála sv. Víta v Praze. (K 650. výročí založení.) Praha 1994, s. 25–65; *M. Kostílková – P. Chotěbor*, Pražský hrad. Kaple sv. Václava. Praha 1999; *K. Benešová*, Einige Randbemerkungen zum Anteil von Peter Parler am Prager Veitsdom, in: R. Strobel – A. Siefert – K. J. Herrmann edd., Parlerbauten. Architektur, Skulptur, Restaurierung. Internationales Parler-Symposium Schwäbisch Gmünd 17.–19. 7. 2001. Stuttgart 2004, s. 117–126; *P. Chotěbor*, Jižní předstín katedrály sv. Víta. Hledání původní podoby, in: H. Dánová – K. Mezihoráková – D. Prix edd., Artem ad vitam. Kniha k počtě Ivo Hlobila. Praha 2012, s. 144–157; S. Bürger, Portale als Raumbilder und Bildräume. Ikonische Betrachtungen zu Portalarchitekturen in Regensburg, Prag und Bern, in: S. Albrecht – S. Breitling – R. Drewello edd., Das Kirchenportal im Mittelalter. Petersberg 2019, s. 112–121.
96. Srovnat lze i menší a stylově méně vyspělá okna z presbytáře kostela sv. Jakuba v Libiři na Mělnicku z doby kolem roku 1375; viz www.dendrochronologie.cz; *V. Mencl*, Česká architektura doby lucemburské. Praha 1948, s. 125–126; nověji zběžně *O. Faktor*, Vejdi, poutníče. Kostel sv. Jakuba Většího v Libiři. Neratovice 2019.
97. Souhrnně *D. Libal*, Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha 2001, s. 460, ovšem s neodůvodněně raným datováním již před rok 1360.
98. *K. Kibic ml.*, o. c. v pozn. 3, s. 100.
99. Viz též už dříve *K. Kibic – J. Sommer*, Stopy gotické střešní konstrukce kostela v Lochách, Zprávy památkové péče LXI, č. 5, 2001, s. 145.
100. *K. Kibic ml.*, o. c. v pozn. 34 (v tisku).
101. Otázek tloušťky zdiva středověkých kostelů na Čáslavsku se záslužně dotkl *K. Kibic ml.*, o. c. v pozn. 3, s. 34–36, který na s. 35 připomněl, že mezi dochovanými středověkými stavbami v oblasti jsou nápadně slabším zdívem právě kostely v Markovicích a v Lochách.
102. V prostředí venkovských kostelů spíše vzácný prvek vnitřní podokenní římsy byl součástí např. interiéru architektonicky náročněji pojatého kostela sv. Vavřince ve Veliké Vsi v klínu mezi soutokem Labe s Vltavou severně od Prahy, asi z doby po polovině 14. století; *D. Libal*, o. c. v pozn. 97, s. 536, s časným datováním už kolem 1340, jemuž odporují některé další detaily kladoucí výstavbu kostela ve Veliké Vsi až do třetí čtvrtiny 14. století.
103. Srov. pro Kutnohorskou *K. Kibic ml.* – *V. Vaněk*, o. c. v pozn. 29; pro další kostely na Českobrodsku i jinde ve středních Čechách viz popisy dispozic, *D. Libal*, o. c. v pozn. 97; též třeba *A. Podlaha*, Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Českobrodském. Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století. XXIV. Politický okres Českobrodský. Praha 1907.
104. Presbytář kostela Všem svatých v Horšově je datován dendrochronologicky smýcením dřeva ke stavbě jeho krovu v zimní sezóně 1363/1364, viz www.dendrochronologie.cz; *Z. Procházka*, Kostel Všem svatých v Horšově, Průzkumy památek V, č. 2, 1998, s. 86–92; *J. Kaigl*, O kostele v Horšově, Zprávy památkové péče LXVI, č. 4, 2006, s. 290–297; *J. Kaigl*, Horšov. Kostel Všem svatých. Kulturní památka. Plzeň 2013; *Z. Procházka*, Cestami poutníků aneb kostely, kostelíky a kaple okresu Domažlice I. Domažlice 2020, s. 218–233. Ke kostelu v Hoře sv. Václava nověji např. *D. Libal*, Církevní architektura Plzeňska. Katalog. Hora Sv. Václava. Kostel sv. Václava, in: J. Fajt ed., Gotika v západních Čechách (1230–1530). K 700. výročí založení města Plzně. Praha 1995, s. 283; *D. Libal*, o. c. v pozn. 97, s. 100; *Z. Procházka*, 2020, o. c. v této poznámce, s. 202–218. Ke kostelu v Hošče třeba *D. Libal*, o. c. v pozn. 97, s. 114. K presbytáři v Charvatcích, připojenému k starší lodi asi okolo roku 1380, souhrnně *D. Libal*, o. c. v pozn. 97, s. 124; no-

- věji stručně P. Macek, Filiální kostel Nanebevzetí Panny Marie v Charvatcích, in: J. Klípa – M. Ottová edd., Bez hranic. Umění v Krušnohoří mezi gotikou a renesancí. Praha 2016, s. 229.
105. Akcentoval to K. Kibic ml., o. c. v pozn. 3, s. 21.
 106. Týž, o. c. v pozn. 34 (v tisku).
 107. Např. J. Urban, Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu. Šlechtické rody Čech, Moravy a Slezska 2. Praha 2003.
 108. *Diplomatarium Willemoviense*, o. c. v pozn. 9, s. 391–392; regest viz *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. (1253–1310)*. J. Emler ed., Pragae 1882 (dále jen RBM II), s. 637, č. 1475.
 109. *RBM II*, s. 751, č. 1750; přehledně např. J. Urban, o. c. v pozn. 107, s. 100–103; k hradu třeba T. Durdík, Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha 1999, s. 646.
 110. Např. A. Sedláček, Místopisný slovník historický království Českého. Praha 1908, s. 587.
 111. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae III. (1311–1333)*. J. Emler ed., Pragae 1890, s. 521–522, č. 1335.
 112. Srov. papežský dispens *Monumenta Vaticana res gestas Bohemias illustrantia. Tomus prodromus. Acta Clementis V., Johannis XXII. et Benedicti XII. 1305–1342*. Z. Hledíková ed., Pragae 2003, s. 615–616, č. 1144. Manželství bylo uzavřeno již delší čas před vydáním papežského dispensu ze vzdáleného příbuzenství mezi Hynkem a Anežkou, protože kurie v rozhřešovací listině zmínila, že po zjištění příbuzenství po sňatku byl pár na čas fakticky rozloučen, což ovšem vyvolalo spory, které přerostly až v případy a blíže neurčené boje a násilí. Přičteme-li k tomu čas nutný k vyřízení záležitosti v Avignonu, lze odhadovat, že ke svatbě došlo asi v létě 1334, ne-li dříve; srov. třeba A. Sedláček, Hrad, zámky a tvrze království Českého. XII. Čáslavsko. Praha 1900, s. 78.
 113. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV (1333–1346)*. J. Emler ed., Pragae 1892 (dále jen RBM IV), s. 96–97, č. 246.
 114. *RBM IV*, s. 639–640, č. 1602; A. Sedláček, o. c. v pozn. 112, s. 78; Hynkovu životní dráhu pečlivě sledoval J. Urban, o. c. v pozn. 107, s. 195–200.
 115. Soudili tak K. Benešová, o. c. v pozn. 2, s. 11, 14; nověji např. T. Smer, o. c. v pozn. 86, s. 21.
 116. *Listiny archivu někdy Olešnického nyní ve státním archivu Vratislavském chované a Čech a Moravy se týkající*. Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. XIV. J. Emler ed., Praha 1895, s. 497–498, č. 4.
 117. Tak J. Kurka, o. c. v pozn. 7, s. 82.
 118. J. Urban, o. c. v pozn. 107, s. 103.
 119. Anežka naposledy v Luči podala plebána těsně před 29. prosincem 1366, *Libri confirmationum. I. 2. Liber primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus (1363–1369)*. J. Emler ed., Pragae 1874, s. 79. Vilémovský opat je naopak v držení patronátu doložen až 7. prosince 1390, *Libri confirmationum. V. Liber quintus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus (annus 1390)*. F. A. Tingl ed., Pragae 1865, s. 44.
 120. *Dvě nekrologia Krumlovská*. Věstník královské České společnosti nauk. Třída filos.-histor.-filologická 1887. J. Emler ed., Praha 1888, s. 216, 226; J. Urban, o. c. v pozn. 107, s. 199.
 121. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae V. 3 (1350–1352)*. J. Zachová ed. Dolní Břežany 2000 (dále jen RBM V. 3), s. 563–564, č. 1175; J. Urban, o. c. v pozn. 107, pozn. 27 na s. 447, uvedl první zmínku o Hynkovi jako nebožtíkovi listinu ze 4. ledna 1352, vydanou na Křivoklátě, *RBM V. 3*, s. 579, č. 1204.
 122. Výslovně to uvedly listiny Karla IV. ze 4. ledna 1352, *Archivum Coronae Regni Bohemiae. Archiv Koruny české II. (1346–1355)*. V. Hrubý ed., Pragae 1928 (dále jen ACRB II), s. 262–264, č. 218; a ze 7. října 1362, *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae VII. (1358–1363)*. 4 (1361–1362). B. Mendl – M. Linhartová edd., Pragae 1961 (dále jen RBM VII. 4), s. 757–759, č. 1246.
 123. *RBM V. 3*, s. 563–564, č. 1175.
 124. *ACRB II*, s. 262–264, č. 218.
 125. Tamtéž, s. 267–268, č. 222.
 126. J. Urban, o. c. v pozn. 107, s. 200. Jakési dohody uzavřené již za Hynkova života zmínil Karel IV. i v listině ze 7. října 1362, kterou znovu potvrdil lenní držbu Poděbrad Bočkovi z Kunštátu, *RBM VII. 4*, s. 757–759, č. 1246.
 127. *Benedicti minoritae dicti Chronica et eius continuatio. Chronicon Boemicum* (L. Dušek ed.), in: J. Kloczowski ed., Zakony Franciszkańskie w Polsce. I. Franciszkanie w Polsce średniowiecznej 2–3. Franciszkanie na ziemiach polskich. Kraków 1989, s. 389–390; *Urkunden- und Regestenbuch des ehemaligen Klarissen-Klosters in Krummau*. J. M. Klimesch ed., Prag 1904, s. 59–60, č. 18, s. 118.
 128. *Listiny archivu někdy Olešnického*, o. c. v pozn. 116, s. 497–498, č. 4; A. Sedláček, o. c. v pozn. 112, s. 78; J. Urban, o. c. v pozn. 107, s. 200, sice soudil, že s panovníkem vše předjednal již Hynek ze Žlebu před svým skonek, ale sled událostí naznačuje, že Anežka z Landštejna jednala urychleně pod tlakem okolností na přelomu let 1351 a 1352.
 129. V kontextu císařova naplňování idejí obsažených v konstituci Maiestas Carolina viz F. Kavka, Královská doména Karla IV. v Čechách a její osudy, Numismatické listy XXXIII, 1978, s. 140.
 130. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae VI. 2. (1356–1357)*. B. Mendl ed., Pragae 1929, s. 202–204, č. 377. Viz nověji např. F. Kavka, Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355–1378). Země České koruny, rodová, říšská a evropská politika I. (1355–1364). Praha 1993, s. 72 a pozn. 49 na s. 84; podrobněji J. Urban, o. c. v pozn. 107, s. 200–201.
 131. *RBM VII. 4*, s. 738–739, č. 1207.
 132. J. Kurka, o. c. v pozn. 7, s. 81–82, 153, 159, 163; A. Sedláček, o. c. v pozn. 112, s. 78; J. Urban, o. c. v pozn. 107, s. 201.
 133. *Libri confirmationum I. 1. Liber primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus (1354–1362)*. F. A. Tingl ed., Pragae 1867, s. 185.
 134. *Libri confirmationum I. 2. Liber primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus (1363–1369)*. J. Emler ed., Pragae 1874, s. 78.
 135. Nedopatřením Z. Všečeková, o. c. v pozn. 59, s. 122; Z. Všečeková – H. Hlaváčková – J. Kroupová – P. Kroupa – M. Stránská, o. c. v pozn. 59, s. 214; s odvoláním na text Tomáše Hladíka uvedla, že jméno faráře v Markovicích v době vzniku maleb „není známé“. Omylem je také uvedení faráře Jana k roku 1383, viz J. Hendrich, o. c. v pozn. 14, s. 70; týž, o. c. v pozn. 1, s. 63.
 136. *Soudní akta konsistoře pražské III. (1392–1393, 1396–1398). Acta iudicialia Consistorii Pragensis. Z rukopisů archivu kapitolského v Praze*. Historický archiv 8. F. Tadra ed., Praha 1896, s. 252, č. 95.
 137. *Soudní akta konsistoře pražské III*, o. c. v pozn. 136, s. 265, č. 127; s. 267, č. 134; s. 269, č. 141; s. 270, č. 149; s. 272, č. 158 a 160; s. 273, č. 165; s. 274, č. 170 a 175; s. 276, č. 182; s. 278, č. 190; s. 280, č. 196; s. 281, č. 203. Soudní zápisy spor podchytily pro období od 12. května do 11. srpna 1397. Srov. J. Kurka, o. c. v pozn. 7, s. 153. K faráři Karlovi v Markovicích viz třeba mandát papeže Bonifáce IX. z 28. května 1401, *Monumenta Vaticana res gestas Bohemias illustrantia. V. Acta Urbani VI. et Bonifatii IX. Pontificum Romanorum. II. (1397–1404)*. C. Krofta ed., Pragae 1905, s. 1027–1028, č. 1794, kterým papežská kurie nařídila děkanovi kapituly Všech svatých na Pražském hradě, aby Karlovi rezervoval nějaká obročí pod kolaturou pražské katedrální kapituly nebo abatyše kláštera sv. Jiří na Pražském hradě.
 138. *Libri erectionum Archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. Liber V. (1398–1407)*. C. Borový ed., Pragae 1889, s. 708–709, č. 964; *Soudní akta konsistoře pražské VI. (1407–1408). Acta iudicialia Consistorii Pragensis. Z rukopisů archivu kapitolského v Praze*. Historický archiv 18. F. Tadra ed., Praha 1900, s. 161–162, č. 3.
 139. *Libri erectionum Archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. Liber I. (1358–1376)*. C. Borový ed., Pragae 1873 (dále jen LE I), s. 78–79, č. 160. Nadaci zmínil již J. Schaller, o. c. v pozn. 10, s. 92.
 140. LE I, s. 78–79, č. 160.
 141. Srov. A. Sedláček, o. c. v pozn. 112, s. 78.
 142. LE II, s. 137, č. 253.
 143. Ze žlebských proboštů je jako první 1. června 1378 doložen Jan, A. Neumann ed., Prameny k dějinám duchovenstva v době předhusitské a Husově. Olomouc 1926, s. 130–133, č. 20: „Johanne preposito in Zleb...“
 144. LE II, s. 137, č. 253.
 145. Viz D. Foltýn, 2000, o. c. v pozn. 14, s. 84–85.
 146. K poloze výstižně např. K. Kibic ml., o. c. v pozn. 3, s. 151. Autor zvažoval i středověký původ alespoň části stavby (s. 152, 155–156), přesvědčivé důkazy ale zatím nejsou k dispozici. K bráně ve Žlebech naposledy V. Razím, Středověká opevnění českých měst 2.2. Katalog Čechy P–Ž. Praha 2020, s. 1071.

147. K obléhání, dobytí, pobožení hradu krátce po 18. lednu 1390 a konfiskaci panství králem viz *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu novočeským pravopisem*. Prameny a texty k dějinám československým I. F. Šimek ed., Praha 1937, s. 2; podrobně s upřesněním datace královny vojenské kampaně F. M. Bartoš, Příspěvky k dějinám Václava IV. (řada první). Věstník České akademie věd a umění LI/2, 1942, s. 75–78, kapitola: Odboj Markvarta z Vartemberka; shrnutí podal např. J. Spěváček, Václav IV. 1361–1419. K předpokladům husitské revoluce. Praha 1986, s. 201.

148. V západní části presbytáře se pod podlahou nachází renesanční nebo spíše raně barokní cihlová, valeně sklenutá pohřební krypta, opakovaně v minulosti otevřená, např. 9. dubna 1884 a 31. března 1981; podrobněji K. Čermák, o. c. v pozn. 4, s. 27–28; K. Benešová, o. c. v pozn. 2, s. 6–7.

149. K. Mann, Der Wendepunkt. Reinbek bei Hamburg 1952; vyšlo též v českém překladu Anny Siebenscheinové: K. Mann, Bod obratu. Zpráva o jednom životě. Praha 1997.

Die Kirche St. Markus in Markovice bei Žleb: 1370 – ein Wendepunkt

Im heute schon längst abgegangenen Dorf Markovice unweit von Žleb (Bezirk Kutná Hora [Kuttenberg]) war die mittelalterliche Kirche St. Georg (seit dem Ende des 16. Jahrhundert St. Markus) schon vor dem Jahr 1282 erbaut worden. Diesen romanischen oder frühgotische Bau kennen wir nicht, weil er im 14. Jahrhundert von einem großzügig entworfenen, gotischen Neubau mit langem, fünfseitig geschlossenem Chor und einem ungefähr quadratischen Schiff ersetzt wurde. An das Schiff wurde – wahrscheinlich nachträglich, wohl erst im zweiten Viertel des 16. Jahrhunderts – ein gemauerter Turm mit Sakristei im Erdgeschoss und mit einer hölzernen Spitze angebaut. Die Kirche diente bis 1540 nicht nur Markovice, sondern auch dem nahen Städtchen Žleb mit der bedeutenden Burg als Pfarrkirche. Ende 17. Jahrhundert wurde überdies in ihrer südlichen Nachbarschaft die barocke Kirche St. Anna errichtet und zu Beginn des 20. Jahrhunderts in die Gruft des Geschlechts der Auersperg, dem damaligen Eigentümer des Schlosses Žleb, umgebaut. Die beiden Kirchen im Raum des schon längere Zeit verlassenen Markovice führten zum Rückgang der Bedeutung der älteren gotischen Kirche und zur Vernachlässigung des nötigen Unterhalts schon zu Beginn des 19. Jahrhunderts. Das verursachte 1829 den Abriss des Schiffs und des Turms der Kirche St. Markus.

Dem übriggebliebenen Torso – dem Chor – hatte schon eine Reihe von Forschern vom Ende des 19. bis zum Anfang des 21. Jahrhunderts Aufmerksamkeit gewidmet. Der polygonale Abschluss des Chors wurde von ihnen meistens in den Beginn beziehungsweise in die erste Hälfte des 14. Jahrhunderts datiert. Schon zu Ende des 19. Jahrhunderts wurden im Inneren wertvolle gotische Wandmalereien entdeckt, die nach der Restaurierung und einer neuen Eindachung des Baus in den 80er Jahren des 20. Jahrhunderts in die Zeit um 1380 datiert wurden.

Ein genauerer Blick auf den erhaltenen Bau ermöglicht jedoch die Datierung seiner Entstehung eher in der Zeit um 1370. Dabei spielte neben dem Markovicer Pfarrer Martin von Ústí (im Amt 1366–1397) von Anfang an offenbar die Persönlichkeit der Anežka von Žleb, geb. von Landstein, die von 1351/1352 bis 1370 Inhaberin der Herrschaft Žleb war, eine wichtige Rolle. Anežkas vorzeitiger Tod (kurz nach dem 12. Juli 1370) verursachte jedoch wahrscheinlich eine Unterbrechung des Baus in der Höhe von ca. 3,5 m über dem Erdboden und seiner Fertigstellung nicht lange vor 1380 erst nach einer Planänderung und durchgreifenden Vereinfachung. Innen wurde auf die Vollendung des gotischen Rippengewölbes verzichtet und zu mindestens der Chor der Kirche blieb im Mittelalter ungewölbt.

Abb. 1: Markovice (heute Katastergebiet von Žleb, Bezirk Kutná Hora), Ausschnitt aus der Indikationsskizze des Franziszeischen Katasters von 1838 (Národní archiv [Nationalarchiv] Prag, Bestand: Stabliní katastr Čech – Žleby, indikační skica mapy stabilního katastru, Sign. CAS08018380).

Abb. 2: Markovice, Situationsplan der Friedhofserweiterung auf der Südseite, Michael Schell, 1868, Schnitt (SOkA [Staatliches Bezirksarchiv] Kutná Hora, Bestand: PÚ Žleby, Kart.-Nr. 7, Inv.-Nr. 176).

Abb. 3: Markovice, Kirche St. Markus, Gesamtansicht von Südwesten, um 1370 und jüngere Modifikationen, Zustand 2023 (wenn nicht anders angegeben, Foto D. Prix).

Abb. 4: Markovice, Kirche St. Markus, Ansicht von Süden, Zustand 2019.

Abb. 5: Markovice, Kirche St. Markus, Grundriss auf Eingangsniveau (Aufmaß 2019, 2023; Zeichnung D. Prix, 2023). Rot: erhaltenes gotisches Mauerwerk; blau: versetztes Renaissanceportal; grün: Mauerwerk von 1829; rot-grün: Mauerwerk unsicherer Entstehungszeit.

Abb. 6: Markovice, Kirche St. Markus, Grundriss auf Fensterniveau (Aufmaß 2019, 2023; Zeichnung D. Prix, 2023). Rot: erhaltenes gotisches Mauerwerk; grün: Mauerwerk von 1829; orange: Vermauerung einer älteren Öffnung von 1860; rot-grün: Mauerwerk unsicherer Entstehungszeit.

Abb. 7: Markovice, Kirche St. Markus, Polygonalschluss des Chors in Ansicht von Nordosten, Zustand 2023 (Foto H. Prixová Dvorská).

Abb. 8: Markovice, Kirche St. Markus, Detail des durch Absägen beschädigten ursprünglichen gotischen Steingesimses beim Kaffgesims des Strebepfeilers an der südöstlichen Ecke des Chors, Zustand 2023.

Abb. 9: Markovice, Kirche St. Markus, sekundär vermauerter Eingang in der Südmauer der Kirche, Zustand 2023 (Foto H. Prixová Dvorská).

Abb. 10: Markovice, Kirche St. Markus, Plan der Instandsetzung der Kirche mit Einzeichnung des neuen Dachstuhls, der Decke, der Wasserschlüge der Strebepfeiler, Vermauerung der Öffnung in der Nordwand und des Aufsetzens einer neuen Mauerkrone mit neugotischem Kranzgesims, Benedikt Škvor, 1858 (SOkA [Staatliches Bezirksarchiv] Kutná Hora, Bestand: PÚ Žleby, Kart.-Nr. 4, Inv.-Nr. 15).

Abb. 11: Markovice, Kirche St. Markus, südliches gotisches Fenster des Chorschlusses der Kirche, Zustand 2023.

Abb. 12: Markovice, Kirche St. Markus, Renaissanceportal wohl aus Mitte des 16. Jahrhunderts, 1829 in die Westwand der Kirche versetzt, Zustand 2023 (Foto H. Prixová Dvorská).

Abb. 13: Markovice, Kirche St. Markus, Inneres, Blick nach Osten, Zustand 2023.

Abb. 14: Markovice, Kirche St. Markus, Inneres, Blick nach Westen, Zustand 2023 (Foto H. Prixová Dvorská).

Abb. 15: Markovice, Kirche St. Markus, Becken der gotischen Taufe, Zustand 2023 (Foto H. Prixová Dvorská).

Abb. 16: Markovice, Kirche St. Markus, Detail der gekappten gotischen Dienste in der nordöstlichen Ecke des Chorschlusses, respektiert von den gotischen Wandmalereien aus der Zeit um 1380–1390, Zustand 2023 (Foto H. Prixová Dvorská).

Abb. 17: Markovice, Kirche St. Markus, Chorschluss mit Wandmalereien wohl aus der Zeit um 1380–1390, deren Erstreckung die Existenz eines gotischen Gewölbes ausschließt, Zustand 2023 (Foto H. Prixová Dvorská).

Abb. 18: Markovice, Kirche St. Markus, Detail des Kranzgesimses an der südwestlichen Ecke der Kirche, Zustand 2023.

Abb. 19: Lochy (Bezirk Kutná Hora), Kirche St. Bonifatius, südöstliches Fenster des Chors, um 1370–1380, Zustand 2023.